

"Vesternizacija" jugoslavenskoga društva i kulture u razdoblju socijalizma

Đurković, Marta

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:717256>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Dvopredmetni sveučilišni diplomski studij mađarskoga jezika i književnosti i
povijesti

Marta Đurković

**„Vesternizacija“ jugoslavenskoga društva i kulture u razdoblju
socijalizma**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Osijek, 2021.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za povijest
Dvopredmetni sveučilišni diplomski studij mađarskoga jezika i književnosti i
povijesti

Marta Đurković

**„Vesternizacija“ jugoslavenskoga društva i kulture u razdoblju
socijalizma**

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska moderna i suvremena
povijest

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

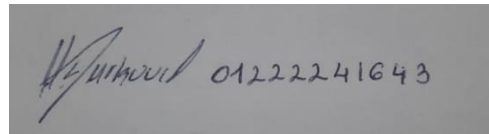
Osijek, 2021.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 8. listopada 2021.

A rectangular box containing a handwritten signature in black ink and the number 01222241643 to its right.

ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Sukob Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Sovjetskog Saveza bio je ključan čimbenik koji je rezultirao promjenom smjera jugoslavenske politike, gospodarstva, ekonomije, a ponajviše kulture. Jugoslaviji su se dogodile ekonomske poteškoće, zbog čega je prihvatila pomoć od Sjedinjenih Američkih Država. Taj politički preokret utjecao je na ulazak popularne kulture u Jugoslaviju, koja je pod utjecajem zapadnog bloka stigla šezdesetih godina u punom zamahu kao dio globalnog procesa. Jugoslavija je bila specifična i po brzom razvoju potrošačkog društva i kulture, što se očituje u otvaranju samoposluga, turizmu, modi i ostalim segmentima. Širenju „vesternizacije“ jugoslavenskoga društva i kulture najviše su doprinosili mediji. Tako se tisak sve više okreće zabavnim sadržajima, koji su preuzeti iz zapadnih medija i postaje sve bogatiji i raznovrsniji. Pored roto-romana i zabavnih listova, treću sastavnicu zabavnog tiska činio je strip, koji je svojim sadržajima također utjecao na mijenjanje jugoslavenskoga društva i kulture. Jedan od najočitijih primjera „vesternizacije“ bili su američki i britanski utjecaji, koji su u Jugoslaviju stizali posredstvom *rock and roll* i *jazz* glazbe. Tako se radijem najviše oglašavao *rock and roll* i *jazz*, a bile su emitirane i radijske emisije koje su bile posvećene samo toj vrsti glazbe. Televizija je bila najnovije, a samim time i najpopularnije medijsko sredstvo koje je uvelike propagiralo zapadnu kulturu Disneyevim crtanim filmovima, vestern-filmovima, američkim sapunicama kao i emisijama koje su bile posvećene *rock and rollu* i *jazzu*. Stvaranjem upečatljivih televizijskih serija i radijskih emisija zabavnoga sadržaja te pojavljivanjem novih glazbenih pravaca koji su pratili zapadne trendove, može se uočiti plodonosan doprinos popularnoj kulturi koji je doprinio liberalizaciji i modernizaciji jugoslavenskoga društva i kulture.

Ključne riječi: „vesternizacija“, amerikanizacija, popularna kultura, mediji, potrošačko društvo

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Sukob sa Sovjetskim Savezom i okretanje Zapadu.....	3
2. 1. Mijenjanje socijalističkog sustava.....	6
3. Potrošačko društvo	8
3. 1. Nova tehnika u službi obitelji.....	9
3. 2. Oglašavanje proizvoda i usluga u Jugoslaviji.....	10
3. 3. Otvaranje samoposluga	11
3. 4. Američko sudjelovanje na Zagrebačkom velesajmu	12
4. Turizam	14
4. 1. Nov način korištenja slobodnog vremena	15
4. 2. Raj za kapitalističku elitu u socijalističkoj zemlji	17
5. Popularna kultura u Jugoslaviji	20
6. Tisak.....	22
6. 1. Žuti tisak.....	23
6. 2. Strip.....	24
7. Književnost.....	26
7. 1. Socijalistički realizam	27
7. 2. „Proza u trapericama“	27
8. Popularna glazba	30
8. 1. Narodna glazba.....	31
8. 2. <i>Jazz</i>	32
8. 3. Elvis Presley i Beatlesi u socijalističkoj Jugoslaviji.....	34
9. Vesternizacija čarobne kutije	38
10. Film	40
10. 1. Hollywoodska tvornica snova	42
10. 2. Kult zvijezda.....	43
10. 3. Jugoslavenski vestern: kauboји i partizani	43
10. 4. Utjecaj zapadnih filmova na nasilje	45
10. 5. „Crni val“ u jugoslavenskom filmu.....	45
11. Pionirska kapica i Disneyeva čarolija.....	47
12. Moda.....	49
12. 1. Utjecaj poznatih i slavnih na jugoslavensku modu	50

12. 2. U Trst po traperice.....	51
12. 3. Neobični stilovi odijevanja: <i>hippie</i> , <i>op-art</i> i <i>space-art</i> moda.....	53
13. Zaključak.....	55
15. Prilozi.....	57
16. Popis literature.....	73

1. Uvod

U okviru hladnoratovske borbe Sjedinjene Američke Države¹ amerikanizirale su svijet. SAD je htio dugoročno oblikovati svijet prema vlastitom kulturnom modelu. Takav način globalizacije za kulturnu konvergenciju, u kojem zapadna Europa postaje gotovo jednaka SAD-u, u društvu jednom riječju nazivamo „vesternizacija“.

Pojam „vesternizacije“ usko je povezan s pojmom amerikanizacije te se ta dva pojma međusobno isprepliću. „Vesternizacija“ podrazumijeva preuzimanje brojnih ideja iz SAD-a u zapadnu Europu, kao i iz zapadne Europe u SAD, gdje se one međusobno prožimaju i isprepliću. To prožimanje i ispreplitanje naročito je prisutno nakon Drugog svjetskog rata, kada su primjeri „vesternizacije“ i međusobnih utjecaja bili najprisutniji u sferama popularne kulture, potrošačkog društva i ljudske svakodnevice. U popularnoj kulturi i ostalim sferama još uvijek ne možemo jasno napraviti distinkciju što je odakle došlo. *Rock and roll* je jedan od primjera jer su se u njemu pedesetih godina ispreplitali britanski i američki rezultati pa tako *Beatles* i *beatlemanije* ne bi bilo bez američkog *rhythm and bluesa*, američkog potrošačkog društva i uspona samoposluga ne bi bilo bez uspona potrošačkog društva u Europi, *pop-art* se ne bi razvio u New Yorku da nije nastao u Ujedinjenom Kraljevstvu. Zbog navedenog se često u brojnim sferama između amerikanizacije i „vesternizacije“ stavlja znak jednakosti.

Cilj je ovog diplomskog rada kritički preispitati paradigmu o totalitarnom karakteru jugoslavenskoga komunističkog režima analizom procesa „vesternizacije“. U radu će se također istražiti je li Jugoslavija² kulturno bila sličnija SAD-u i zemljama zapadne Europe ili Sovjetskom Savezu. Rad je sačinjen od triju dijelova. Prvi je dio rada usmjeren na politički zaokret u vanjskoj politici Federativne Narodne Republike Jugoslavije, što se očituje u gospodarstvu, ekonomiji, ali ponajviše u područjima kulture i umjetnosti. Drugi dio rada bavi se potrošačkim društvom i potrošačkom kulturom, dok treći dio rada opisuje suživot marksističke ideologije i popularne kulture prema svim bitnim kulturnim odrednicama kao što su glazba, filmovi, književnost, moda i slično.

¹ U nastavku se koristi kratica SAD.

² Od 29. studenoga 1943. ime novostvorene države jest Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ). Dana 29. studenoga 1945. deklaracijom Ustavotvorne skupštine država mijenja ime u Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ). Od 7. travnja 1963. ime je države Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).

Za razliku od ranijih pristupa koji su više usredotočeni na ostale segmente kao što su institucije, totalitarni režim, važne političke osobe i prijelomni događaji socijalističkog razdoblja, novija istraživanja suvremene povijesti s kraja 1990-ih i početka 2000-ih godina u većoj mjeri ih proširuju dajući sliku o svakodnevnom životu, popularnoj i potrošačkoj kulturi, odnosno suživotu marksističke ideologije i svakodnevnih društvenih praksi. U ovom radu najviše su zastupljeni hrvatski i srpski autori. U hrvatskoj se historiografiji Igor Duda najviše bavio temom amerikanizacije iako su njegove knjige više posvećene slobodnom vremenu, turizmu i potrošačkom društvu. S druge strane, u knjigama Radine Vučetić i Zorana Janjetovića možemo pronaći nešto više informacija, posebice o popularnoj kulturi kojom se Duda nije pretjerano bavio. Njihove knjige pisane su jasnim i razumljivim stilom te možemo pronaći dosta primjera iz svakodnevnog života, što svakako doprinosi zanimljivosti i jasnijem shvaćanju toga vremena. U radu je također zastupljen velik broj znanstvenih radova, pretežno iz hrvatske historiografije. Osim toga, korišteni su i časopisi iz šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća, koji su doprinijeli jasnijem shvaćanju tadašnjeg društva i kulture.

2. Sukob sa Sovjetskim Savezom i okretanje Zapadu

Federativna Narodna Republika Jugoslavija³ odmah je po završetku Drugog svjetskog rata iskazala težnju za suradnjom sa Sovjetskim Savezom. Od samog početka Sovjetski Savez bio je istican kao uzor jugoslavenskom društvu jer je bio prva zemlja u kojoj se izgradilo novo socijalističko uređenje. Osim toga, FNRJ je bila uistinu odana Sovjetskom Savezu, ponajviše zbog njezinog ratnog doprinosa koji je oduševljavao cjelokupno jugoslavensko stanovništvo. Postojalo je mnogo razloga za složan odnos između tih socijalistički ustrojenih država, ali unatoč tomu dolazilo je i do brojnih nesporazuma i nesuglasica između tih dviju država.⁴

U FNRJ se odmah nakon rata pokušao nametnuti sovjetski model socijalizma kao i sama staljinizacija. Valja napomenuti kako je Jugoslavija zahtijevala slobodniji unutarnji razvoj i veću samostalnost, što Sovjetima nikako nije bilo prihvatljivo. Sporovi su bili vrlo česti već početkom 1948. godine kada se dogodio i pritisak Josifa Visarionoviča Staljina na Jugoslaviju.⁵ Te godine dogodio se najdramatičniji trenutak za Komunističku partiju Jugoslavije⁶, FNRJ i sustav stvoren od kraja rata – sukob s ondašnjom najjačom svjetskom vojnom silom koja je pokušala uvesti vlastitu kontrolu FNRJ.⁷ Dana 28. lipnja 1948. godine u Bukureštu je donesen dokument „Jugoslavenska partija u rukama špijuna i ubojica“, poznata kao i Rezolucija Informbiroa. Time je Informbiro⁸ osudio KPJ zbog odbijanja podvrgavanja naputcima iz Sovjetskog Saveza.⁹ Peti kongres KPJ označio je snažnu obranu od Staljinovih napada. Naime, na tom je kongresu partijski vrh pokazao svoju namjeru i odbacio je staljinizam. Delegati, kao i sam državni vrh, još su uvijek htjeli usmjeriti jugoslavenski

³ U nastavku se koristi kratica FNRJ.

⁴ Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije* (Zagreb: Školska knjiga 1974), 94.

⁵ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije: 1918-1988: hrvatski pogled* (Zagreb: Naklada Pavičić, 1988), 301.

⁶ U nastavku se koristi kratica KPJ.

⁷ „Vanjska politika Jugoslavije“, *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, sv. 3, (Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1967), 131 – 132.

⁸ Informbiro (Informacijski biro komunističkih i radničkih partija, još nazvan Kominform) je zajednički savjetodavni organ u koji je bilo uključeno devet komunističkih i radničkih partija (SSSR, Poljska, Čehoslovačka, Mađarska, Rumunjska, Bugarska, Jugoslavija, Italija i Francuska), osnovan je krajem rujna 1947. u Varšavi. Njegova je zadaća bila informirati i savjetovati predstavnike centralnih komiteta partija članica zbog ujednačavanja vlastitih politika. Unatoč tome, bio je pod prevlašću sovjetske Svesavezne komunističke partije (boljševici), koja je i navela na njegov osnutak. Služio je ponajprije interesima SSSR-a vezano za savezničke države i partije, zbog kontrole komunističkih pokreta. Do 1948. godine sjedište mu se nalazilo u Beogradu, a kasnije u Bukureštu.

⁹ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita* (Zagreb, Globus, 1990), 128.

komunizam prema sovjetskom tipu komunizma, međutim odlučno su branili neovisnost FNRJ i vlastitu prošlost vezanu za revoluciju, posebice onu vezanu za Drugi svjetski rat.¹⁰

Vojna prijetnja Sovjetskog Saveza nakon sukoba s Informbiroom nanijela je FNRJ, koja je već bila u teškoj financijskoj i gospodarskoj situaciji, još veće ekonomske štete. Od 1949. pa sve do 1956. godine FNRJ je očekivala sovjetski napad, zbog čega je ulagala mnoštvo sredstava od državnih prihoda za vojne potrebe. Osim toga, FNRJ se mogla pozdraviti s trajnim sovjetskim zajmovima koji su dosegli iznos od oko 400 milijuna dolara, kao i s trgovinskim vezama koje su uspostavljene odmah nakon Drugog svjetskog rata. Nakon Rezolucije Informbiroa Sovjetski Savez odlučio je ekonomski uništiti FNRJ, stoga je državi jedini izlaz bilo trgovinski i gospodarski zaokret prema Zapadu, koji je ujedno označio i početak „vesternizacije“ jugoslavenskoga društva i kulture.¹¹

Ipak, kada je riječ o odnosima sa Zapadom, Jugoslavija nije započela s trgovinskim zaokretom prema Zapadu nakon što je donesena Rezolucija Informbiroa, već suprotno. Iako je Jugoslavija imala sukobe s Moskvom, ona se i dalje smatrala ključnim saveznikom Sovjetskoga Saveza, a odnosi sa Zapadom i dalje su bili neprijateljski.¹² Josip Broz Tito i dalje je s nepovjerenjem gledao na SAD, što se očituje u rečenici koju je izjavio ubrzo nakon sukoba sa Sovjetskim Savezom: „Ja ne poričem da bi nama pri obnovi naše zemlje dobro došla jedna iskreno dana pomoć, ali dosadašnje iskustvo sa zapadnim zemljama, a u prvom redu s Amerikom ili bolje reći američkim vladajućim krugovima nije tako nešto moglo garantirati.“¹³ Godinu dana nakon sukoba s Moskvom, Jugoslavija je uspostavila stabilnu komunikaciju i odnose s Washingtonom, što će rezultirati trajnom suradnjom između tih dviju država.¹⁴

S druge strane, Zapad je zajedno s ostatkom svijeta ostao zaprepašten nakon što je saznao za Rezoluciju Informbiroa. Zapadni su diplomati u Jugoslaviji nastojali objasniti što je bilo zaslužno za narušavanje odnosa i je li to doista bio prekid ili se radilo o prijeveri. SAD i Saveznici pozdravili su neovisnost FNRJ iako se nisu slagali s komunističkim režimom, no nisu vidjeli razlog zašto bi on bio zapreka razvitku kulturnih i gospodarskih odnosa između

¹⁰ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb, Golden marketing, 1999), 298 – 304.

¹¹ Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, 131 – 135.

¹² Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu* (Zagreb, Plava biblioteka, 1988), 59.

¹³ Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik* (Zagreb, Srednja Europa, 2003), 108.

¹⁴ Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, 59.

bilo koje zemlje zapadnog bloka i Jugoslavije.¹⁵ ¹⁶ SAD-u i Saveznicima bilo je vrlo jasno da Josip Broz Tito neće pristati na kapitalizam, ali neutralna FNRJ bila bi izrazito povoljno rješenje za Zapad. Državni i nacionalni interesi zapadnom su bloku bili važniji od onih ideoloških, dok je Jugoslavija zbog svog položaja bila primorana prihvatiti ekonomsku pomoć SAD-a i Saveznika. Ta pomoć također je bila primjer podrške satelitskim državama ako se odluče odmetnuti od Sovjetskog Saveza po uzoru na FNRJ.¹⁷

FNRJ je od siječnja 1948. godine sve otvorenije prenosila svoje trgovinske veze s Istoka na Zapad. U američkim diplomatskim krugovima bilo je jasno da bi svaki pritisak na FNRJ da se čvršće veže za Zapad bio kontraproduktivan jer komunistička država neovisna od Sovjetskog Saveza više koristi kao primjer nego FNRJ povezana sa Zapadom. Američka pomoć stizala je već od 1949. godine, a iste godine Jugoslaviji je odobren i prvi kredit u vrijednosti 20 milijuna dolara. Pedesetih godina gospodarska i ekonomska situacija u Jugoslaviji još se više pogoršavala. Naime, tih godina dolazi do velikih suša i gladi pa je SAD odobrio nove kredite, koji su dodatno stimulirani. Istovremeno je s FNRJ potpisao i sporazum o ekonomskoj suradnji, što je bio prvi trgovinski sporazum koji je SAD sklopio s jednom socijalističkom zemljom poslije Drugog svjetskog rata.¹⁸

Američka obavještajna služba dobro je razumjela da stabilnost Titova režima zavisi u velikoj mjeri od njegove sposobnosti da zadrži stabilnu ekonomiju i da omogući poboljšanje industrijske proizvodnje i životnog standarda. Američka pomoć koja je neprestano pristizala u Jugoslaviju imala je za glavni cilj održati Josipa Broza Tita na površini, kako bi se Jugoslavija mogla koristiti kao razorni faktor unutar komunističkog svijeta.¹⁹

Naposljetku se suradnja između Jugoslavije i Zapada pokazala stabilnom i trajnom upravo zbog spoznaje o sličnosti i podudarnosti interesa. Naime, Jugoslavija je od SAD-a primila izdašnu vojnu i financijsku pomoć, dok je SAD dobio zadovoljstvo jer je uspio od Sovjetskog Saveza odmetnuti jednu od najvažnijih satelitskih država.²⁰

¹⁵ Zapadni blok izraz je koji označava zemlje zapadne Europe i Sjedinjenih Američkih država, odnosno zemlje koje su u različitim savezima čvrsto povezane pod izrekama promoviranja zapadnjačkih vrijednosti, odnosno liberalne politike i slobodnog tržišta uvjetovanog kapitalizmom.

¹⁶ Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, 243 – 251.

¹⁷ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 277.

¹⁸ Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća* (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 50 – 51.

¹⁹ *Isto*, 53 – 54.

²⁰ Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, 60.

2. 1. Mijenjanje socijalističkog sustava

Suočen s ogromnim manjkom isplata prema inozemstvu i kreditima koji su dospijevali na naplatu, a vjerojatno i svjestan činjenice da bi teške životne prilike, opće oskudice i nizak standard mogli prouzrokovati erupciju nezadovoljstva, Josip Broz Tito odlučio se na mijenjanje socijalističkog sustava.²¹ U pretežito agrarnoj i nerazvijenoj zemlji, industrijalizacija, modernizacija i urbanizacija bili su nužni procesi kako bi država opstala. Godine 1950. prihvaćen je zakon o predaji državnih poduzeća na upravljanje radnicima. Jugoslavenski su komunisti zaključili da treba smanjiti moć države uvođenjem samoupravljanja u kojem će radnici radničkim savjetima upravljati poduzećima i odlučivati o rezultatima svoga rada. Na takav način provedena je decentralizacija političkog i gospodarskog sustava. S obzirom na to da se zbog ekonomske blokade Sovjetskog Saveza FNRJ okrenula zapadnoj tržišnoj ekonomiji, kreditima i vojnoj pomoći, trebala je dokazati da nema planski sustav poput Sovjetskog Saveza. Kako bi pokazala otklon prema ulozi komunističkih partija na Istoku i smanjenje uloge države 1952. godine, Komunistička partija Jugoslavije promijenila je naziv u Savez komunista Jugoslavije²², a 1963. Federativna Narodna Republika Jugoslavija mijenja naziv u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija^{23, 24}.

Njemačka filozofkinja Hannah Arendt navodi kako totalitarni režimi ukidaju logiku države i uspostavljaju vladavinu jedne organizacijske stranke s kojom se indoktrinirana masa identificira u potpunosti. U takvom sustavu nije moguće vladati nad podanicima i političkim protivnicima jer su nepostojeći i beznačajni, odnosno samo gomila pojedinaca koji pod terorom ili promidžbom iz nametnutih vrijednosti ili straha pristaju na vlast koju u najvećem broju slučajeva ne smatraju negativnom ili usmjerenom protiv njih samih. Teror, ideologija i promidžba uspostavili su totalitarnu povezanost zbog koje se ozbiljan otpor protiv totalitarističkih vladavina nije mogao razviti. Za primjer takvog sustava Hannah Arendt, uz Treći Reich, kao glavni primjer navodi i Sovjetski Savez. Nakon Drugog svjetskog rata u

²¹ Ivana Dobrivojević, „Industrijalizacija kao imperativ. Ekonomska politika partije 1945. – 1955.“, u *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević (Pula – Zagreb: Srednja Europa, 2013), 33.

²² U nastavku se koristi kratica SKJ.

²³ U nastavku se koristi kratica SFRJ.

²⁴ Andrea Matošević, „Politika rada Pokreta za visoku produktivnost“, u *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević (Pula – Zagreb: Srednja Europa, 2013), 116 – 117.

Jugoslaviji je uspostavljen sustav s ključnim totalitarnim značajkama, koji je bio gotovo jednak onome u Sovjetskom Savezu. Tome svjedoči ukidanje višestranačkog sustava, uklanjanje političke oporbe i uspostava vladavine Komunističke partije Jugoslavije. Također, tih je godina u Jugoslaviji uspostavljena stroga kontrola masovnih medija. Već 1960-ih godina sustav u Jugoslaviji bitno se razlikuje od onoga u Sovjetskom Savezu koji zadržava većinu totalitarnih obilježja, dok je Jugoslavija, iako je ostala vjerna socijalističkoj ideologiji, prilagodila svoj sustav željama i potrebama građana. Hannah Arendt napominje kako treba razlikovati slične režime, koji zadržavaju društvenu strukturu, odnosno u njima je uspostavljena vladavina jedne organizacijske stranke, što je bio slučaj Jugoslavije u kojoj je doživotni predsjednik bio Josip Broz Tito protiv kojega se nije smjelo javno pisati ili govoriti te je i dalje na snazi bila cjelokupna ideologija i promidžba koja ga je održavala na vlasti. Međutim, ono što je Jugoslaviju razlikovalo od totalitarnih režima bili su nepolitički odnosi, koji su uvođenjem samoupravljanja postali autonomni. Osim toga, Hannah Arendt u svojoj knjizi navodi kako se u totalitarnom sustavu ukida svaka sloboda pojedinca. U takvim sustavima postoje političke zapreke prema kojima pojedinac nije u mogućnosti djelovati po vlastitoj volji, želji i sklonostima. Prema tome, Jugoslaviju šezdesetih godina ne možemo svrstati u zemlju totalitarnog režima. Naime, ono u čemu su Jugoslaveni bili spriječeni jest djelovanje protiv Josipa Broza Tita i države. Sve ostalo u velikoj je mjeri bilo dopušteno, među ostalim, i uživanje u svim segmentima popularne kulture, premda su mnogi od njih kontradiktorni marksističkoj ideologiji.²⁵

²⁵„Totalitarizam“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 20. IX. 2021., <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61903>.

3. Potrošačko društvo

Potrošačko društvo sociološki je pojam koji možemo definirati kao društvo koje je uvjetovano potrošnjom materijalnih dobara. Potrošačko se društvo razlikuje od drugih tipova društava masovnom proizvodnjom koja pruža najveću moguću ponudu dobara na tržištu. Masovna proizvodnja dovela je društva do zadovoljenja svih želja unatoč skromnijim potrebama koje su dovoljne za ljudski život. Sama pojava potrošačkog društva dio je transformacije zapadnih država koja je započela još u 16. stoljeću. Socijalne promjene koje su nastale uslijed transformacije rezultirale su promjenom zapadnih koncepata vremena, prostora, pojedinca, obitelji i države. Upravo te promjene omogućile su osnovu na kojoj se potrošačka revolucija razvijala u masovni fenomen.²⁶

Potrebno je razlikovati potrošačku kulturu i potrošačko društvo. Naime, potrošačka kultura najava je nastanka potrošačkog društva te prema tome društvo možemo razmatrati kao potrošačko onda kada potrošačka kultura postane široko rasprostranjena.²⁷ Prema Igoru Dudi, ona postaje masovna u dvadesetom stoljeću. U tom vremenu rođena je nova klasa potrošača žedna novoga, uzbudljivoga i modernoga, do čega je dolazilo zahvaljujući komercijalizaciji kredita, prodaje, oglašavanja, mode, dokolice pa čak i djetinjstva. Potrošačka su društva ona gdje izbori i krediti postaju brzo dostupni, a društvene vrijednosti definiraju se kupovnom moći i količini materijalnih dobara. Preciznije o masovnom potrošačkom društvu možemo govoriti tek nakon Drugoga svjetskog rata. Tada su se želje i mogućnosti, dva temeljna čimbenika potrošačkog društva, poklopile s dovoljnom proizvodnjom i ponudom.²⁸ Pojam potrošač postao je društvena uloga, a svakodnevni odlazak u kupnju daje nam prikaz masovnih promjena do kojih dolazi u suvremenom potrošačkom društvu.²⁹

²⁶ Ivo Burić, *Nacija zaduženih: Od komunističkog pakla do potrošačkog kapitalizma* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2010), 46.

²⁷ Sergej Filipović, „Skupljanje albuma sa sličicama u Jugoslaviji: doprinos istraživanju potrošačkog društva i popularne kulture“, u *Socijalizam: izgradnja i razgradnja. Socijalizam na klupi*, ur. Chiara Bonfiglioli i Boris Koroman (Pula – Zagreb: Srednja Europa, 2017), 72.

²⁸ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih* (Zagreb: Srednja Europa, 2005), 22 – 23.

²⁹ Snježana Čolić, *Potrošačka kultura i konzumerizam* (Zagreb: Institut društvenih znanosti, 2013), 206.

3. 1. Nova tehnika u službi obitelji

Standard građana Jugoslavije 1960-ih godina definirala je kupovna moć, što je jedna od važnih odrednica kapitalizma. U Jugoslaviji je tada sve više bila prisutna svijest o kakvoći života, zbog čega prestižni predmeti postaju: televizija, gramofon, automobil, a u domovima Jugoslavena postupno se pronalazi moderna tehnika i namještaj.³⁰ Sedamdesete godine bile su vrhunac potrošačkog društva u Jugoslaviji. Tih je godina sve više ljudi putovalo i živjelo elemente potrošačkog društva. Država je tada imala industriju koja je proizvodila zrakoplove, automobile, pa čak i računala.³¹ U takvom ozračju sedamdesetih daljnji procvat potrošačke kulture nastavio je biti znak sretnoga života socijalizma i konzumerizma jer je dokazivao uspješnost tih dviju načelno nespojivih kombinacija. Iz gledišta građanina, koji je kao potrošač mogao imati većinu materijalnih dobara, sedamdesete su bile izvrsne godine jer se daleko bolje živjelo i zarađivalo nego u šezdesetima.³²

Sva nova tehnika, kao što su perilice rublja, automobili, štednjaci i ostali strojevi, značili su preustroj ustaljenih kućanskih običaja, navika i praksi. To je imalo velik utjecaj na žene, koje su dotada obavljale sve kućanske poslove, a sada su imale pomoć, zbog čega su imale više vremena za samoostvarenje. Na takav su način strojevi utjecali na društvenu promjenu i stvorili ženu koja je istodobno bila radnica, domaćica i majka. S druge strane, posjedovanje brojnih izuma kao što su televizija, radio ili gramofon dali su prostor slobodnom vremenu i niz mogućnosti za njegovo ispunjavanje.³³ Republički zavod za statistiku od početka je šezdesetih provodio istraživanja o osobnoj potrošnji i životnom standardu stanovništva Jugoslavije. Usporedba sedamdesetih i osamdesetih godina pokazuje značajne promjene u potrošnji i porastu životnoga standarda. Tako se znatno povećava broj ljudi koji imaju kupaonicu, telefonirati se moglo iz svakog trećeg doma, a gotovo svako kućanstvo posjedovalo je hladnjak, perilicu rublja i televizor. Modernizacija nije obuhvatila samo domove, već i prostor izvan doma te je tako krajem osamdesetih godina svako drugo kućanstvo posjedovalo osobni automobil. Bez obzira na to, Jugoslavija je dosta kasnila za

³⁰ Radina Vučetić, „Potrošačko društvo po američkom modelu (jedan pogled na jugoslavensku svakodnevicu šezdesetih)“, *Časopis za suvremenu povijest* 44 (2012), 277 – 278.

³¹ Tvrтко Jakovina, „Jugoslavija 1970-ih: Desetljeće izgubljenih prilika“, u *Pejzaži potrošačke kulture u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Nataša Bodrožić, Mićin Butković i Lidija Šimpraga (Zagreb: Srednja Europa, 2018), 66.

³² Igor Duda, „O vrhuncu jugoslavenske potrošačke kulture“, u *Pejzaži potrošačke kulture u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Nataša Bodrožić, Mićin Butković i Lidija Šimpraga (Zagreb: Srednja Europa, 2018), 96 – 98.

³³ Igor Duda, „Tehnika narodu! Trajna dobra, potrošnja i slobodno vrijeme u socijalističkoj Hrvatskoj“, *Časopis za suvremenu povijest* 37 (2005), 371.

zapadnim zemljama, posebice za SAD-om kada je u pitanju tehnologija. Ono što su Jugoslaveni posjedovali osamdesetih, Amerikanci su posjedovali već četrdesetih godina.³⁴

3. 2. Oglašavanje proizvoda i usluga u Jugoslaviji

Konzumerizam Sjedinjenih Američkih Država u 20. stoljeću preuzeo je dominaciju, pa su one postale njegov svjetski vođa. Potrošačko društvo stiglo je u poslijeratnu Europu Marshallovim planom³⁵ te se na takav način oblikovao novi potrošački impuls usko vezan za američku robu. „Zlatno doba“ potrošačke kulture u Europi, s vrhuncima u 1950-im i 1960-im godinama, bilo je razdoblje formiranja masovne potrošačke kulture bogatije na Zapadu, siromašnije na Istoku, a Jugoslavija se, kao i inače, nalazila negdje na sredini. I siromašnim i bogatim zemljama glavni uzor bile su upravo Sjedinjene Američke Države. Svaka država ugledala se na njezine trendove, proizvodnju i potrošnju, pa tako i Jugoslavija. Po uzoru na SAD, u Jugoslaviji se počinju oglašavati proizvodi i usluge raznih časopisa, novina, radija i ostalih medija. Zbog navedenog, šezdesetih godina dolazi do spoznaje važnosti marketinga. Godine 1959. u Zagrebu je objavljen i prvi marketinški udžbenik Dušana Mrvoša u kojem su navedeni brojni primjeri oglašavanja američkih proizvoda kao što su *Cola*, *Ford*, *Marlboro* i slično.³⁶

O važnosti marketinga u Jugoslaviji početkom sedamdesetih godina svjedoči izjava Milana Ivančića u *Reviji: časopisu za književnost i kulturu*: „U našem današnjem vremenu – na pragu jednog novog materijalnog svijeta super epohalnih promjena, koje mogu iz temelja izmijeniti sve dimenzije ljudskog života, sve je dublje uvjerenje – marketing je nauka i umijeće.“ Također, u istom odlomku kao primjer navodi marketing Zapada te tumači kako je u zapadnim zemljama razvijene privrede i velikih ekonomskih potencijala marketing svojom filozofijom i pristupima zavladao u tolikoj mjeri da mu primjenu nalazimo u svim proizvodnjama, prometu, investicijama i financijama. U časopisima šezdesetih i sedamdesetih godina nalaze se brojni oglasi, ponajprije u skladu s onime za što je časopis namijenjen. Na

³⁴ Duda, „Tehnika narodu! Trajna dobra, potrošnja i slobodno vrijeme u socijalističkoj Hrvatskoj“, 375 – 378.

³⁵ Marshallov plan (nazivan još i Europskim programom obnove) program je američke i kanadske pomoći za europski oporavak nakon Drugog svjetskog rata. Ime je dobio po američkom političaru i generalu Georgeu Catlettu Marshallu. Program je uvelike potpomogao gospodarski oporavak i razvoj zapadnoeuropskih država. Obuhvaćao je pomoć u isporuci dobara i zajmova kojima su financirani projekti javnih investicija.

³⁶ Vučetić, „Potrošačko društvo po američkom modelu“, 276.

temelju toga možemo zaključiti da su već tada gotovo sve tvrtke u Jugoslaviji bile upoznate s marketingom i načinima oglašavanja prilagođenog ciljnim skupinama. Primjerice, u časopisima *Turizam* i *Turizam i ugostiteljstvo* uglavnom se oglašavaju turističke destinacije, turistički kompleksi i turističke agencije (slika 1.). Časopis *Filmski svijet* oglašava tvrtke specijalizirane za filmsku produkciju, dok u dnevnim novinama možemo pronaći različite oglase namijenjene više ciljnih skupina kao što su Zvijezda (slika 2.), Borovo i slično.³⁷

3. 3. Otvaranje samoposluga

Preuzimanje obrasca američkih samoposluga u Jugoslaviji jedan je od primjera amerikanizacije Jugoslavije. Kupnja namirnica u samoposlugama postala je uobičajen način kupnje u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Samoposluge su nudile kupcima slobodu izbora i zadovoljstvo.³⁸ Prva jugoslavenska samoposluga otvorena je 17. prosinca 1956. godine u malom mjestu Ivanec kraj Varaždina (slika 3.). Bila je otvorena u sporednoj ulici jer su i idejni začetnici samoposluge znali da bi eventualni neuspjeh poslovanja uzrokovao negativan publicitet njihove ideje. Naposljetku je prva otvorena samoposluga doživjela značajan uspjeh. U *Vjesniku* je zabilježeno kako je neobična trgovina snažno privlačila ljude. Valja napomenuti kako je politička podrška značajno utjecala na razvoj samoposluga, što potvrđuje činjenica o njihovu snažnom daljnjem širenju. 29. prosinca 1957. godine otvorena je zagrebačka samoposluga u Zagrebu koja je bila dijelom trgovačke tvrtke Konzum.³⁹ Samo tri godine nakon, u Zagrebu je otvoreno čak trinaest novih samoposluga. Beograd je dobio najveću jugoslavensku samoposlugu 1958., koja je bila kao preslika samoposluge sa Zagrebačkog velesajma 1957. godine. Kao doprinos samoposluga najčešće je spomenuta ušteda vremena. Naime, ljudi su prije morali obići nekoliko mjesta kako bi kupili potrebne namirnice, dok su sada to sve mogli obaviti na jednom mjestu. Osim toga, samoposluge su donijele i slobodu izbora pa su se kvalitetniji i jeftiniji proizvodi prodavali daleko bolje od onih koji su bili skuplji i manje kvalitetni. Dakle, potrošačko je društvo otvorilo i prostor konkurenciji na tržištu, što je bilo obilježje ekonomskog liberalizma, koji se osim za tržišnu konkurenciju

³⁷ Ivan Milanović, „Novi putovi kulture“, u *Revija: časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja* (Osijek: Matica hrvatska 1963), br. 5: 14, 78.

³⁸ Vučetić, „Potrošačko društvo po američkom modelu“, 289 – 291.

³⁹ Zrnika Miljan i Josip Mihaljević, „Ivanec kao eksperimentalna lokacija jugoslavenske samoposlužne trgovine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu*, 48 (2016), 355 – 356.

zalagao i za privatno vlasništvo te za ograničenje uloge države, koja je uvođenjem samoupravljanja bila uvelike smanjena. Širenje samoposluga i masovno prihvaćanje novog načina života pokazuje da Jugoslaviju šezdesetih godina obilježava značajna modernizacija.⁴⁰

3. 4. Američko sudjelovanje na Zagrebačkom velesajmu

Zagrebački velesajam otvoren je još u rujnu 1909. godine pod nazivom Zagrebački zbor.⁴¹ Odlukom Izvršnog odbora i Gradskog narodnog odbora 22. veljače 1946. godine Zagrebački je zbor raspušten, a njegova imovina dana je u ruke Narodnog odbora.⁴² Godine 1947. Zagrebački velesajam ponovno je otvoren i proširen na području Savske ceste (slika 4.). Godine 1967. dolazi do potpune obnove velesajma, pa je SFRJ ponosno mogla organizirati sajmove i izložbe za zemlje širom svijeta. Zagrebački velesajam tada je imao čak četrdeset paviljona te dvanaest kilometara ceste, a posjedovao je i posebno vodocrpilište.⁴³

Specifični dio američke propagande odnosio se na sudjelovanje zemalja na izložbama i sajmovima. Uspon sajмова započinje sredinom dvadesetoga stoljeća kada se pojavljuju velike izložbe koje su prikazivale materijalna bogatstva zemalja. Na sajmovima su se prikazivali moderno opremljeni stambeni objekti, moderni automobili, funkcionalne kuhinje i televizije. To je najviše privuklo pozornost ljudi koji su posjećivali američke paviljone na izložbama i sajmovima širom svijeta. Paviljoni SAD-a predstavljeni su i u Jugoslaviji na Zagrebačkom velesajmu. SAD je započeo sa sudjelovanjem na Zagrebačkom velesajmu 1955. godine izložbom „Atomi za mir“. Nakon toga je američki paviljon na Zagrebačkom velesajmu bio predstavljan svake godine. Na takav se način jugoslavenskim posjetiteljima omogućilo da vide i razumiju američki način života. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih najveći odaziv imale su izložbe „Samoposluga SAD-a“, „Poljoprivreda SAD-a,“ i „Tehnologija poboljšava svakodnevni život“. Godine 1961. SAD je na Zagrebačkom velesajmu prikazao kako se Amerikanci konstruktivno koriste slobodnim vremenom. U paviljonu su prikazane ljetne i skijaške kućice, sklopivi bazeni za kupanje, elektronska nastavna sredstva i slično.

⁴⁰ Vučetić, „Potrošačko društvo po američkom modelu“, 289 – 291.

⁴¹ Mira Kolar – Dimitrijević, „Projekt povijesti Zagrebačkog velesajma iz 1967. godine. (U povodu 90-godišnjice Velesajma)“, *Časopis za suvremenu povijest* 31 (1999), 320.

⁴² Borka Bobovec, Ivan Mlinar i Domagoj Sentić, „Zagrebački velesajam kao poticaj razvoju novozagrebačkog centra“, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 20 (2012), 186 – 187.

⁴³ Kolar – Dimitrijević, „Projekt povijesti Zagrebačkog velesajma iz 1967. godine“, 323.

Sudjelovanje je SAD-a na Zagrebačkom velesajmu, među ostalim, utjecalo na želje Jugoslavena. Dok su žene poželjele moderno opremljene kuhinje s brojnim inovacijama koje bi im uštedjele vrijeme, muškarci su poželjeli elektronska sredstva, moderne automobile i slično. San svakog čovjeka bilo je ispunjenje slobodnog vremena na način na koji su ga Amerikanci prezentirali na Zagrebačkom velesajmu. Sve je navedeno utjecalo na to da Jugoslaveni na SAD gledaju kao na uzor i zemlju u kojoj ljudi imaju daleko više od onoga što im je potrebno.⁴⁴

⁴⁴ Vučetić, „Petrošačko društvo po američkom modelu“, 291.

4. Turizam

Početak dvadesetog stoljeća javlja se pojam turizma koji je objašnjen kao pojava izazvana većom nužnošću za odmorom i promjenom okoline, za probuđenim i njegovanim poimanjem prirodnih ljepota te za radošću i užitkom provođenja vremena u prirodi.⁴⁵

Turizam u Jugoslaviji javlja se još 1945. godine, neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Te godine uspostavljen je kratkotrajni turistički eksperiment, koji je zagovarao stvaranje novog jugoslavenskog socijalističkog građanina na temelju nacionalne i političke ideologije.⁴⁶ Ideološki ciljevi korištenja odmora i slobodnog vremena bili su očigledni od 1945. do 1950. godine. Marksistička ideologija najviše naglašava rad i radnika te ona kao takva i u turizmu ostavlja svoj trag. Socijalizam je u turizmu promovirao svoju ideologiju, a dobar način za to bila su mjesta Titova odrastanja i partizanskih borbi u kojima se Tito borio tijekom Drugoga svjetskog rata. Njima se na neizravan način oblikovao Titov kult ličnosti.⁴⁷ Izbacivanje Jugoslavije iz Informbiroa u lipnju 1948. godine imao je golem utjecaj na njezinu evoluciju, posebice u turizmu. Sukladno tomu, 1950-ih godina u Jugoslaviji dolazi do velikog zaokreta u tom gospodarskom području. Naime, turizam se počinje oblikovati po modelu zapadnih zemalja.⁴⁸ Već 1960-ih godina turizam se temeljito razlikuje od prijašnjih godina. Tih je godina on već u potpunosti oblikovan po zapadnom modelu i dobiva sasvim novu dimenziju te zadatak da svakom turistu pruži mogućnost da se odmori i uživa.⁴⁹

Golemi zaokret u turizmu dogodio se 1963. godine jer je tada Jugoslavija donijela odluku kojom su se ukinule vize za ulazak u zemlju za sve države s kojima je Jugoslavija uspostavila i održavala diplomatske odnose, što je dovelo do udvostručivanja inozemnoga turističkog prometa. Nakon te godine Jugoslaviju počinju posjećivati mnogi turisti iz zapadnih zemalja, koje je privlačila raznolikost jugoslavenskih krajolika, plaže, more, slikovite antičke ruševine i slično. Osim toga, Jugoslavija je u svjetskim turističkim krugovima slovila kao jeftina

⁴⁵ „Turizam“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 23. VIII. 2021., <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=62763>.

⁴⁶ Rory Yeomans, „Odmor, slobodno vrijeme i ideologija u komunističkoj Jugoslaviji“, u *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*. ur. Igor Duda i Damir Agičić, (Zagreb: Srednja Europa, 2013), 91.

⁴⁷ Katarina-Kaja Župančić i Mihael Pujić, „Turizam u Jugoslaviji 1970-ih“, *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 8 (2017), 237.

⁴⁸ Igor Tchoukarine, „Jugoslavenski put do međunarodnog turizma. Otvaranje, decentralizacija i propaganda u prvoj polovici 1950-ih“, u *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*. ur. Igor Duda i Damir Agičić, (Zagreb: Srednja Europa, 2013), 125.

⁴⁹ Župančić, Pujić, „Turizam u Jugoslaviji 1970-ih“, 238 – 239.

zemlja, što je također privlačilo mnoge inozemne turiste.⁵⁰ Država je težila pružiti svojim turistima pozitivno turističko iskustvo, što se može shvatiti kao primjer njezine spremnosti za integraciju u cjelokupni razvojni trend turizma zapadne Europe i Sjedinjenih Američkih Država.⁵¹ U razdoblju uspona inozemnog turizma, nakon 1965. godine, više od 90 % posjetitelja Jugoslavije čine turisti iz europskih zemalja, ali uvijek je dominirala potražnja iz nekoliko zapadnih europskih zemalja kao što su Njemačka, Austrija, Italija...⁵²

Jugoslavenske vlasti prihvatile su ideju o tome da se dolazak Jadranskom moru treba omogućiti što većem broju ljudi iz Jugoslavije i izvan Jugoslavije, a poseban naglasak treba se usmjeriti na strane posjetitelje i rast njihovih posjeta. Trebalo je prema tome povećati kapacitete, odnosno ulagati u hotele, restorane, kafiće i ostale uslužne djelatnosti kako bi se što više profitiralo u tom području. U Jugoslaviju su uvedeni novi, alternativni načini odmora po uzoru na SAD, kao što je nudizam. Jugoslavija je time bila predvodnica u Europi koja je prihvatila turistički nudizam. Pokret je imao protivnike među jugoslavenskim konzervativcima, ali i brojne pristalice, najviše među njemačkim državljanima.⁵³ U turističkom časopisu *Ugostiteljstvo i turizam* iz 1973. godine može se pronaći nekoliko članaka o nudizmu i o zanimljivostima na tu temu. Tako se u broju 10. pojavljuje članak *Sumrak nudizma*, u kojem se navode primjeri nudizma i poznati nudisti u Sjedinjenim Američkim Državama. Prema tome, nudizam u Jugoslaviji može se shvatiti kao još jedna novina preuzeta sa Zapada.⁵⁴

4. 1. Nov način korištenja slobodnog vremena

1960-ih godina dolazi i do znatnog poboljšanja radnih uvjeta u Jugoslaviji. Radnici su zbog toga radili na boljim strojevima, sjedili u moderno namještenim uredima, objedovali u boljim menzama. Ipak, to poboljšanje htjeli su osjetiti i u vremenu kada nisu bili pod izravnim nadzorom poslodavca, tim više što se smatralo da će sretan i odmoran radnik biti zadovoljniji i uspješniji na radnom mjestu. Sve više raste svijest o radničkim pravima te se provode jake

⁵⁰ Yeomans, „Odmor, slobodno vrijeme i ideologija u komunističkoj Jugoslaviji“, 92.

⁵¹ Tchoukarine, „Jugoslavenski put do međunarodnog turizma. Otvaranje, decentralizacija i propaganda u prvoj polovici 1950-ih“, 126.

⁵² Antun Kobašić, *Turizam u Jugoslaviji. Razvoj, stanje i perspektive* (Zagreb: Informator, 1987), 23.

⁵³ Župančić, Pujić, „Turizam u Jugoslaviji 1970-ih“, 245.

⁵⁴ Željko Grgić, „Sumrak nudizma“, *Ugostiteljstvo i turizam* (Zagreb, 1973), br. 10: 27.

kampanje za utvrđivanje dnevnog, tjednog i godišnjeg odmora.⁵⁵ Nadahnut izvornim marksizmom, program Saveza komunista Jugoslavije 1958. godine iznio je težnju za carstvom slobode te za brigom o životnim i radnim uvjetima regulirajući dnevni, tjedni i godišnji odmor.⁵⁶ Naposlijetku, radnici se nisu izborili samo za plaćeni odmor koji je trajao tri do četiri tjedna, već se ustalila praksa za stvarni odlazak na godišnji odmor shvaćen kao zasluženi bijeg od svakodnevice. Slobodno vrijeme i masovni odlazak na godišnji odmor izvan mjesta stalnog boravka postaju u Jugoslaviji još jedan primjer potrošačkog društva i kulture. Jugoslavenima je bilo poznato da se radnici u zapadnim zemljama često koriste godišnjim odmorom za odlazak na različite destinacije.⁵⁷ Bez obzira na to, 1960-ih godina pokazuju da još uvijek nisu potpuno spremni putovati za vrijeme vikenda i godišnjeg odmora. Potražnja za turizmom tih godina nije bila prevelika ni kada je bilo novca koji je mogao pokriti sve troškove. Trebalo je probuditi potražnju, stvoriti potrebu i njegovati novu naviku. Nestalan porast domaćih putovanja te uočene mogućnosti i teškoće daljnjeg razvoja turizma nagnale su Jugoslaviju na osnivanje različitih turističkih saveza, središnjih organizacija kakve su postojale u većini europskih zemalja.⁵⁸

Čelnici i kulturni komesari Jugoslavije shvatili su nešto što su spoznali zapadni znanstvenici: društvenu, ekonomsku i političku važnost turizma.⁵⁹ Prema tome, turizam se u Jugoslaviji počeo poticati na mnogobrojne načine. Godine 1960. u sklopu proljetnoga Zagrebačkog velesajma priređena je izložba *Mi na odmoru*, koja je uvelike doprinijela propagandi za korištenje odmora radnika. Iste godine organizirana je još jedna turistička izložba na Zagrebačkom velesajmu, koja je okupila putničke agencije, prijevoznike, Automoto savez Hrvatske te proizvođače turističko-sportske opreme i kućica za odmor.⁶⁰ Mediji su također mnogo činili za razvoj kulture putovanja. Novine su savjetovale da je potrebno pronaći vrijeme i mogućnost da se stanovništvo pripremi za turističke aktivnosti tijekom godišnjeg odmora. Turizam je bio česta tema u *Vjesniku*, pa i u posebnim rubrikama *Ljudi i more*, *Turizam – odmor*. Turistički savez Hrvatske izdavao je svoj časopis od 1953., prvotno

⁵⁵ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u hrvatskog 1950-ih i 1960-ih* (Zagreb, Srednja Europa, 2005), 79.

⁵⁶ Igor Duda, „Kamo na vikend? Slobodno vrijeme sretnih potrošača, odmornih radnika i dobrih građana.“, u *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Igor Duda i Damir Agičić (Zagreb: Srednja Europa, 2013), 313.

⁵⁷ Duda, *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u hrvatskog 1950-ih i 1960-ih*, 80.

⁵⁸ *Isto*, 79.

⁵⁹ Yeomans, „Odmor, slobodno vrijeme i ideologija u komunističkoj Jugoslaviji“, 91 – 92.

⁶⁰ Duda, „Kamo na vikend? Slobodno vrijeme sretnih potrošača, odmornih radnika i dobrih građana“, 338 – 339.

naslova *Turističke vijesti*, a od naredne godine pod naslovom *Turistički pregled*, te konačno od 1956. godine kada se naziv časopisa mijenja u *Turizam*.⁶¹ 1952. je izašao i prvi broj prvog stručnog turističkog časopisa u Hrvatskoj nazvanog *Glasnik Ugostiteljske komore Socijalističke Republike Hrvatske*, kasnije *Turizam i Ugostiteljstvo*.

Sredinom sedamdesetih godina prošloga stoljeća započeo je najveći val investicija u povijesti Jugoslavije. U tom razdoblju turizam razvija svoje potencijale i dosiže vrhunac. Turistički promet konstantno je rastao, a izgradnja infrastrukture uzrokovala je da Jugoslavija ima preduvjete za stupanje na europsku i svjetsku scenu kao jedna od zemalja koje posjeduju sav nužan potencijal za daljnji turistički rast i razvoj.⁶² Turisti na jadranskoj obali mogli su pronaći obnovljene hotele, kupališta, parkove, kulturno-povijesne spomenike i slično.⁶³ Turizam u Jugoslaviji donio je višestruku korist. Kao primjer toga uzimaju se građani koji se navikavaju na putovanja i počinju navikavati na uživanja u dokolici, dok su ulaganja ubrzavala modernizaciju i postupno promijenila život domaćega stanovništva turističkih destinacija, a strani gosti donosili su devize koje su bile prijeko potrebne.⁶⁴

4. 2. Raj za kapitalističku elitu u socijalističkoj zemlji

U Jugoslaviji se nakon Drugog svjetskog rata nije ulagalo u turizam. Do 1947. godine nije uloženo ništa, dok je te godine uloženo svega 0,6 % od ukupnih investicija. Deset godina kasnije u turizam se počinje ulagati značajno više sredstava. Tako je primjerice 1957. godine u turizam investirano 1,1 %, dok je samo dvije godine poslije u turizam uloženo čak 5,1 % od ukupnih investicija. Za društveni plan ekonomskog razvoja do 1980. godine karakteristično je inzistiranje na turizmu kao prioritetnoj djelatnosti, stoga je velika pažnja posvećena inozemnom turizmu koji je bio prioritet za ostvarivanje prihoda.⁶⁵

Razvijenost turističke ponude jedne zemlje najčešće se, prema međunarodnim kriterijima, mjeri stanjem kapaciteta osnovne ponude, odnosno smještaja, prehrane, prijevoza, a zatim i

⁶¹ Duda, *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u hrvatskog 1950-ih i 1960-ih*, 100.

⁶² Stevan Stanković, *Turizam u Jugoslaviji* (Beograd: Biblioteka stručnih izdanja, 1979), 125.

⁶³ Duda, *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u hrvatskog 1950-ih i 1960-ih*, 98.

⁶⁴ Župančić, Pujić, „Turizam u Jugoslaviji 1970-ih“, 243 – 245.

⁶⁵ Stanković, *Turizam u Jugoslaviji*, 125.

brojem poslovnih jedinica te brojem zaposlenih u turizmu. Prema ukupno raspoloživom kapacitetu za smještaj turista, Jugoslavija je 1970-ih godina bila uvrštena u pet vodećih receptivnih zemalja u Europi. Tih godina sagrađen je najveći broj hotela i prenoćišta.⁶⁶ Jedan od najluksuznijih i najelitnijih sagrađenih kompleksa bilo je Haludovo na otoku Krku u Malinskoj (slika 5.). Taj glamurozni kompleks bio je jedan od vrhunca stvaralaštva poznatog arhitekta Borisa Magaša. Službeno je otvoren 1972. godine, međutim svoje korijene ima još u 1960-im godinama kada je Jugoslavija otvarala svoja vrata stranim turistima i Zapadu.⁶⁷

Otvorenje takvog kompleksa bilo je nepojmljivo u jednoj socijalističkoj zemlji. Takav je kompleks bio kontradiktoran marksističkoj ideologiji koja se protivila prekomjernom uživanju za što je ovaj kompleks ponajprije bio namijenjen. Sastojao se od dvaju hotela, Palace i Tamaris, luksuznih vila i Ribarskog naselja. Kompleks je imao 1800 ležajeva, jedan vanjski i jedan unutarnji bazen, prostor za *wellness* i liječničku skrb, 17 teniskih terena, teren za mini golf, kuglanu, kafić na plaži i još mnoge druge sadržaje koji se nisu mogli vidjeti ni u jednoj drugoj socijalističkoj državi. Najpoznatiji i najposjećeniji sadržaj toga kompleksa bio je američki *Penthouse* kasino smješten u centru Palacea te se mogao usporediti s najelitnijim kockarnicama Las Vegasa (slika 6.). Bilo je to mjesto potpune slobode, kockanja, droga i alkohola namijenjeno ponajprije zapadnoj eliti. Ondje su dolazili bogati i strani industrijalci, poznati i ugledni političari poput švedskog premijera Olofa Palmara i iračkog predsjednika Sadama Husseina, koji je ostavio izdašnu svotu novca u kompleksu. Tijekom prve godine postojanja kompleksa, bogati gosti iz cijeloga svijeta u jednoj su noći konzumirali oko 100 kilograma jastoga, a postoji informacija da je jedne večeri bazen bio napunjen šampanjcem. Jugoslaveni su si rijetko mogli priuštiti boravak u tom kompleksu. Uglavnom su ga samo posjećivali, popili ondje piće, igrali se u kuglani, išli na svirke ili se samo kupali na otvorenoj plaži.⁶⁸

Neslužbeni vlasnik Haludova bio je Bob Guccione, koji je osnovao poznati časopis *Playboy*, dok je službeni vlasnik bio Brodokomerc, jugoslavenska tvrtka specijalizirana za trgovinu, ugostiteljstvo i turizam. Guccione je u kompleks uložio 45 milijuna dolara, a pola milijuna dolara uloženo je u njegovo oglašavanje, čime se također koristio i američki stil

⁶⁶ Kobašić, *Turizam u Jugoslaviji. Razvoj, stanje i perspektive*, 77.

⁶⁷ Maroje Mrduljaš i Idis Turat, „Turistički kompleks Haludovo i Uvala Scott; Interpretacija urbaniteta u kontekstu kritike turizma i modernizacije hrvatske jadranske obale“, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, 28 (2020), 86.

⁶⁸ Mija Ramčić, „Koliko je ljudska glupost i pohlepa velika? Dokaz je Haludovo“, *Underdreamskies*, pristup ostvaren 20. VIII. 2021., <https://underdreamskies.com/2019/12/03/koliko-je-ljudska-pohlepa-i-glupost-velika-dokaz-je-haludovo/>.

oglašavanja i propagande. Ondje je bilo oko sedamdeset američkih zaposlenika, od kojih su mnoge bile zečice s *Penthousea*, koje je Guccione predstavljao kao svoju vojsku protiv hladnog rata. Guccione je Jugoslaviju vidio kao liberalnu zemlju, čemu svjedoči i njegova izjava za novine *London Sunday Times*: „Još uvijek postoje lažne ideje o Jugoslaviji kao zemlji iza željezne zavjese, o zemlji u kojoj poduzetnik ili netko u potrazi za zabavom neće pronaći ništa.“⁶⁹ Takve se izjave nikako nisu svidjele jugoslavenskim samoupravljačkim strukturama. Od samoga je početka bilo sasvim jasno da socijalistički jugoslavenski sustav neće dati da američka *Penthouse* vojska sudjeluje u provođenju samoupravljanja. Zbog toga je Guccione vrlo brzo došao u sukob s krčkim menadžerima.⁷⁰ Nakon samo godinu dana od otvorenja, Guccione se povlači iz Haludova zbog navodnih neodrživih izdataka i tzv. nemogućnosti da vlastitim stranim gostima pruži sav luksuz na koji su navikli.⁷¹

⁶⁹ Patricija Kiš, „Haludizam: nekadašnji glamurozni resort u Malinskoj Haludovo kako ga je Fabijanić fotografirao 80-ih i danas“, *Jutarnji list*, pristup ostvaren 20. VIII. 2021., <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/nekadasnji-glamurozni-resort-u-malinskoj-haludovo-kako-ga-je-fabijanic-fotografirao-80-ih-i-danas-7766181>.

⁷⁰ Luka Benčić, „Dosije: Haludovo, uspon i pad luksuznog resorta na Krku“, *XXZ regionalni portal*, pristup ostvaren 20. VIII. 2021., <https://www.xxzmagazin.com/kocka-seks-alkohol-i-rusevine>.

⁷¹ Mrduljaš, Turato. „Turistički kompleks Haludovo i Uvala Scott“, 97.

5. Popularna kultura u Jugoslaviji

Popularna kultura uključuje širok spektar različitih pojava koje uključuju prakse svakodnevnog života – mladenačku kulturu, medijsku kulturu (novine, film, radio, televizija), različite životne stilove, oblike zabave, književnost, glazbu i potrošačku kulturu. U 20. je stoljeću popularna kultura kao sredstvo „vesternizacije“ postupno razbijala ustaljeni sustav europske kulture, kao i sustav dogmatskog pogleda na kulturu koji je bio dominantan u zemljama istočnog bloka.⁷² Tako je postala oružje kulturne propagande kojim se, naročito pedesetih godina, vodila posebna vrsta hladnoga rata.⁷³ U Jugoslaviju je popularna kultura, koja je bila pod utjecajem zapadnog bloka, stigla šezdesetih godina u punom zamahu kao dio globalnog procesa, ali i kao dio jugoslavenske političke orijentacije.⁷⁴ Svi izričaji popularne kulture neizravno su utjecali na mijenjanje komunističke Jugoslavije.⁷⁵

Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata podudara se s počecima procesuiranja popularne kulture zapadnoga svijeta.⁷⁶ Kultura je do 1948. godine bila uvelike pod sovjetskim utjecajem te je za provedbu kulturnih ideja, koje su uglavnom bile odgojne i ideološke, bio zadužen Agitprop⁷⁷. Nakon Rezolucije Informbiroa, u Jugoslaviji dolazi do bitnih političkih i kulturnih promjena. Pedesetih godina FNRJ pokazuje sklonost zapadnoj kulturi, iako je njezina temeljna ideologija još uvijek bila bliža Istoku.⁷⁸ Vlasti su se prvih godina borile protiv pojave popularne kulture, a većina ih je tvrdila kako strana umjetnost i kultura loše utječu na mlade. U skladu je s tim i Josip Broz Tito početkom šezdesetih negodovao protiv djelovanja nekih časopisa, koji su, prema njegovim riječima, trovali mlade i odvodili ih u krivom smjeru.⁷⁹ Tih godina u raspravu o utjecaju popularne kulture uključili su se brojni znanstvenici koji su

⁷² Istočni blok formiran je tijekom Drugog svjetskog rata kao jedinstvena sila pod vodstvom Saveza sovjetskih socijalističkih republika (SSSR). Nakon rata istočni blok naziv je koji se koristi za grupu socijalističkih država koje su u drugoj polovici 20. stoljeća postojale u današnjoj Središnjoj i Istočnoj Europi.

⁷³ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 39 – 40.

⁷⁴ *Isto*, 43.

⁷⁵ Maša Kolanović, *Udarnik! Buntovnik? Potrošač...: popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2011), 21.

⁷⁶ *Isto*, 60.

⁷⁷ Agitprop je kratica koja je nastala povezivanjem riječi agitacija i propaganda te označava sva umjetnička djela, letke, igrokaze, filmove koji su povezani s nekom političkom porukom. Izraz agitprop nastao je u Sovjetskom Savezu i skraćenica je za državni odjel za agitacije i propagande, koji je bio dio centralnog i regionalnih komiteta Komunističke partije u Sovjetskom Savezu.

⁷⁸ Kolanović, *Udarnik! Buntovnik? Potrošač...: popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije*, 72.

⁷⁹ Reana Senjković, *Izgubljeno u prijenosu: pop iskustvo soc kulture* (Zagreb: Biblioteka Nova etnografija, 2008), 30.

provodili istraživanja o tome kako će popularna kultura utjecati na mlade. Zaključak većine jest da će ona prije obogatiti društveni život nego što će ga degradirati ili oštetiti.⁸⁰ Ubrzo je i onom konzervativnom dijelu Saveza komunista Jugoslavije postalo jasno da će uvođenje zabavnih elemenata doprinijeti stabilizaciji političkog života. Godine 1958. potvrđen je novi program SKJ kojim je popularna kultura dobila pravo djelovanja u FNRJ.⁸¹

Jugoslavensko je društvo u konačnici 1960-ih godina i kasnije uvelike nadoknadilo svoje modernizacijske manjkove u ubrzanom obliku. Toj modernizaciji jugoslavenskoga društva pridonijela je zapadna kultura i zapadnjački utjecaji koji ostaju trajno prisutni. U jugoslavensku svakodnevicu ulaze brojni popularni tekstovi, zvukovi, melodije, slike, radijski žanrovi i televizijske emisije. Proces uvođenja popularne kulture u Jugoslaviju uvelike je doprinio usporavanju zaostajanja Jugoslavije za zapadnim zemljama.⁸²

⁸⁰ Senjković, *Izgubljeno u prijenosu: pop iskustvo soc kulture*, 69.

⁸¹ Anita Buhin, „Jugoslavenska popularna kultura između zabave i ideologije“, u *Stvaranje socijalističkog čovjeka*, ur. Igor Duda (Zagreb – Pula: Srednja Europa, 2017), 226.

⁸² Dean Duda, „Socijalistička popularna kultura kao (ambivalentna) modernost“, u *Socijalizam i modernost, umjetnost kultura, politika 1950. – 1974.*, ur. Ljiljana Kolečnik (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti – Muzej suvremene umjetnosti, 2012), 288.

6. Tisak

Tisak je najstarije sredstvo masovne komunikacije koje je u vidu časopisa i novina odigralo značajnu ulogu u širenju popularne kulture. Glavni preduvjet za tisak bila je pismenost, koja je u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata bila podosta problematična. Tijekom narednih desetljeća vidljiv je znatan napredak u pogledu smanjenja postotka nepismenosti. U vremenu dok je tisak bio pod kontrolom Agitpropa, u Jugoslaviji je izdavanje ozbiljnijeg tiska bilo dvostruko češće nego izdavanje zabavnog tiska. Prvih godina nakon Drugog svjetskog rata ni zabavni listovi nisu bili posebno zabavni jer su uz ozbiljni tisak također bili u službi socijalističke propagande. Onaj tisak koji je bio zabavan u najvećoj je mjeri dobivao najgore ocjene partijskih cenzora. Vlasti su zabavni tisak prvih godina nakon Drugog svjetskog rata budno držale na oku. U takvim okolnostima nije moglo biti tiska koji bi imao za cilj da se publika zabavi. Tek nakon 1948. godine, odnosno nakon sukoba sa Sovjetskim Savezom, kontrola je bila manja, ali je i dalje bila ažurna. Otada je informativno-politički tisak uglavnom stvarao gubitke, ali je održavan iz neophodnih političko-ideoloških razloga, dok su prihode ostvarivali samo zabavni i sportski tisak. Od 1965. godine tisak je postajao bogatiji i raznovrsniji, a konkurencija je među listovima postala oštrija. Kako bi ostvario prihode, tisak se sve više okretao zabavnim sadržajima, najčešće preuzetim upravo iz zapadnih medija. U Jugoslaviju je uvožen i inozemni tisak, dobrim dijelom zabavnog karaktera, no on je iz financijskih i tehničkih razloga bio dostupan samo vrlo uskom krugu imućnih i obrazovanih građana po velikim gradovima ili eventualno u turističkim mjestima. Tisak je u Jugoslaviji bio jedan od glavnih kanala kojim je popularna kultura stizala do svojih korisnika. Osim zabavnog i ilustriranog tiska, i ozbiljni je tisak počeo poklanjati sve više pozornosti događanjima u popularnoj kulturi. Tako se u njemu od 1960-ih godina nalaze događaji o zabavno-glazbenoj sceni, a osamdesetih godina moguće je pronaći i kritiku stripa, pa čak i erotskih filmova. Bilo je to postupno uvlačenje popularne kulture u tisak. Tako je tisak baš kao i radio i televizija omogućio velikom dijelu jugoslavenskog stanovništva uživanje u popularnoj kulturi te da postane dio nacionalne i internacionalne zajednice njezinih potrošača.⁸³

⁸³ Zoran Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), 28.

6. 1. Žuti tisak

Žuti tisak naziv je za vrstu novinarstva koja svoje uporište nalazi u senzacionalizmu, nagomilanim grafičkim dodatcima, naglaskom na trivijalnim vijestima, a uz to se često koristi glasinama i neprovjerenim informacijama u svrhu ostvarivanja što veće prodaje. Ta vrsta tiska nastala je u SAD-u još 1880. godine, a nakon Drugog svjetskog rata postaje popularna i u zapadnoj Europi.⁸⁴

U Jugoslaviji je žuti tisak svoj procvat doživio šezdesetih godina.⁸⁵ Tih godina izdavačke kuće sve više izdaju senzacionalističku, kriminalnu i pornografsku literaturu, koja je uvelike pogodovala lakom ukusu najširih čitatelja koji su često zbog takvih priloga kupovali novine i časopise.⁸⁶ Tako su izdavačke kuće zahvaljujući kriminalističkim i vestern-romanima, stripovima i časopisima za muškarce ostvarivale značajno veći profit. Još jedan vid amerikanizacije vezan je za jugoslavenski odnos prema *Playboyu*, čuvenom američkom časopisu za muškarce. Prvi primjerci tog časopisa pojavili su se na kioscima širom Jugoslavije u proljeće 1969. godine. Jugoslavija je izdavala i domaće časopise za muškarce kao što su *Start*, *Magazin*, *Adam i Eva* (slika 7.). Najbolji primjer žutog tiska u Jugoslaviji bio je časopis *Start*, koji je napravljen po uzoru na američki časopis *Lui*. Bio je bio specifičan po tome što je na naslovnoj stranici uvijek imao prikaz gole žene, dok se zapravo bavio kulturnim i političkim temama (slika 8.).⁸⁷

I u navedenom se segmentu Jugoslavija u potpunosti razlikovala od Sovjetskog Saveza i zemalja na strani istočnog bloka. Naime, ondje se erotika nije mogla ni zamisliti, kao ni senzacionalistički naslovi, grafički dodatci i sve ostalo što je definiralo žuti tisak. S druge strane, žuti tisak u zemljama zapadnog bloka postaje sve popularniji te se sve više izdaje. Na temelju toga možemo zaključiti da je jugoslavenski tisak bio sličniji onom na Zapadu nego onom na Istoku.⁸⁸

⁸⁴ „Žuti tisak“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 28. VII. 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67874>.

⁸⁵ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 221.

⁸⁶ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 321.

⁸⁷ *Isto*, 323 – 324.

⁸⁸ *Isto*, 327.

6. 2. Strip

Strip je slijed crteža, najčešće popraćen tekstom u oblačićima, koji obično prikazuju neku priču.⁸⁹ U dvadesetom stoljeću dolazi do industrijskog napretka, osobito u grafičkoj tehnologiji, što je omogućilo stripu da postane umjetnost koju je masovna distribucija učinila raširenom po cijelom svijetu. Strip je na prostorima Jugoslavije bio popularan još 1930-ih godina našavši svoje mjesto u nizu novina i časopisa, kao i u izdanjima koji su bili specijalizirani za takvu vrstu slikovnog pripovijedanja.⁹⁰ Svakako je najveći dio materijala za stripove dolazio sa Zapada, zbog čega su oni 1940-ih godina bili viđeni kao sredstvo prodora zapadnih ideja te su optuživani da su opijum za narod.⁹¹ Nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji je uspostavljena ideologija koja nije imala razumijevanja za popularnu kulturu pristiglu iz Amerike pa su njezini brojni segmenti, uključujući i strip, doživjeli teške udarce. Sve do sredine 1950-ih godina jugoslavenske izdavačke kuće nisu izdavale stripove.⁹² Strip svoj ponovni uspon doživljava 1960-ih godina, nakon zbližavanja sa Sjedinjenim Američkim Državama. Tih godina pojavljuju se inozemni, ali i domaći stripovi. Najpopularniji strani stripovi bili su Disneyevi, vestern te kriminalistički stripovi. Domaći stripovi većim su dijelom imali tematiku iz Narodnooslobodilačke borbe, a dijelom su zasnovani na književnim djelima i originalnim scenarijima. U početku su izlazili u dječjim i mladenačkim novinama i časopisima, a kasnije se pojavljuju i na stranicama ozbiljnog tiska. Osim toga, počinju izlaziti i listovi koji su bili specijalizirani isključivo za stripove, kao što je primjerice zagrebački izdavač stripova *Fibra*.⁹³

Izdavačke kuće i novinsko-izdavačke tvrtke formalno su tijekom cijelog socijalističkog razdoblja ostale pod kontrolom Komunističke partije, odnosno Saveza komunista. Savez je svojom politikom diktirao izdavačima tiska da moraju uskladiti vlastito ponašanje s njihovim zahtjevima i ciljevima pa su stripovi postali mamci za domaće političke sadržaje.⁹⁴ Zbog navedenog je izdavan velik broj stripova koji su govorili o Narodnooslobodilačkoj borbi. Sukladno tome, primjerice, časopis *Nikad robom* izdaje serijal stripova o partizanskim

⁸⁹ „Strip“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 29. VII. 2021., <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58410>.

⁹⁰ Rudi Aljinović i Mladen Novaković, *Kad je strip bio mlad* (Zagreb: Stripoforum 2012), 5.

⁹¹ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 266 – 267.

⁹² Radina, Vučetić, „Kauboji u NOB-u: Partizanski vestern i strip u Socijalističkoj Jugoslaviji“, u *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević (Pula – Zagreb: Srednja Europa 2013), 138.

⁹³ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 267.

⁹⁴ Vučetić, „Kauboji u NOB-u: Partizanski vestern i strip u Socijalističkoj Jugoslaviji“, 240.

kuririma *Mirko i Slavko* (slika 9.). Smatralo se da stripovi nemaju tako poguban utjecaj na mlade čitatelje. Većina njih nosi pozitivnu i optimističnu poruku, a junaci stripova gotovo su savršeno uklopljeni u svoju okolinu.⁹⁵ O partizanskim stripovima najbolje svjedoči *Hrvatski antifašistički strip*, koji je objavljivan u periodu od 1954. do 1983. godine. Taj strip najbolje svjedoči o ideologizaciji jugoslavenskoga stripa, ali i o njegovoj vrhunskoj kvaliteti. Gotovo svi veliki hrvatski strip-umjetnici pokušali su se iskazati u toj vrsti te su stripom prikazali antifašističku borbu.⁹⁶ Zadatak stripova u Jugoslaviji bio je da od hrabrih omladinaca iz NOB-a napravi heroje i uzore djeci koja su odrastala u Jugoslaviji. Na takav su način stripovima i ostalim tekovinama popularne kulture s komunističkim sadržajem popularnost ponovno stjecali partizani koji su postajali uzor mladima širom Jugoslavije.⁹⁷

Inozemni stripovi dolazili su ponajviše iz SAD-a. 1950-e godine pokazale su se prijelomnim razdobljem u potpunom sazrijevanju filmskog vesterna, što se odrazilo i u stripu. Povezivanje na stilske utjecaje znamenitih stvaralaca filmskog vesterna nužne su, međutim ne i presudne za razvoj western-stripa. Preuzimajući obrasce iz značajnijih western-filmova, autori stripa gradili su vlastite svjetonazore, kao i vlastiti odnos spram Divljeg Zapada, njegova pokoravanja i pretvaranja u civilizaciju. Njihovi su se svjetonazori najčešće razlikovali od onih koji su stvoreni u filmu. Tome svjedoči i činjenica da western-strip dostiže svoje vrhunce u sedamdesetim i osamdesetim godinama prošloga stoljeća, upravo kada je filmski western postao gotovo izumrla vrsta.⁹⁸

⁹⁵ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 269 – 271.

⁹⁶ Mladen Novaković, *Hrvatski antifašistički strip* (Zagreb: Stripforum, 2012), 5.

⁹⁷ Vučetić, „Kauboji u NOB-u: Partizanski western i strip u Socijalističkoj Jugoslaviji“, 243 – 245.

⁹⁸ Tomislav Čegir, *Otkrivanje stripa* (Zagreb: Biblioteka „Strip i stripologija“, 2018), 82.

7. Književnost

Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata razdoblje je stvaranja novoga svjetonazora jugoslavenske književnosti uz naputke i obrasce preuzete iz Sovjetskoga Saveza.⁹⁹ Vlasti su željele držati izdavanje knjiga pod svojom kontrolom, međutim to im je uspijevalo tek prvih godina poslijeratnog razdoblja.¹⁰⁰ U prvome poslijeratnom desetljeću književnost je očitovala dva potpuno oprečna politička smjera: do 1948. godine „sovjetizaciju“, a od te godine „desovjetizaciju“. Vrijeme „sovjetizacije“ obilježeno je socijalističkim realizmom, odnosno književnici su trebali pisati o revoluciji, klasnoj borbi, socijalističkoj izgradnji, a mnogi se okreću i seoskoj tematici. U vremenu „desovjetizacije“, preciznije od 1948. do 1952., nestaju djela pisana u duhu socijalnoga realizma, a književnicima je bilo zabranjeno uzimati Sovjetski Savez kao uzor u svojim djelima.¹⁰¹

Godine 1952. najznačajniji je hrvatski književnik dvadesetoga stoljeća, Miroslav Krleža, svojim izlaganjem na Trećem kongresu književnika u Ljubljani otvorio put književnoj i umjetničkoj slobodi. Ta godina uzima se kao početak „druge moderne“ u književnosti. Moderna je ime dobila zbog usmjerenosti na europsku, ali i svjetsku književnost. To razdoblje također su obilježile dvije generacije mladih književnika okupljenih oko časopisa *Krugovi* i *Razlog*. U poeziji se prekida s propagandom, koja je veličala društveno-političku situaciju, te se razvija intimistička lirika u kojoj se pisci usmjeravaju na teme iz djetinjstva, zavičaja i intimnih zaokupljenosti. Što se tiče proze, ona u tome razdoblju bilježi izrazito visok estetski domet popularnom „prozom u trapericama“. Najveći zaokret očituje se u jeziku, u koji ulaze svakodnevni kolokvijalni izrazi, jezik gradske sredine, pučki izrazi, žargonizmi i slično.¹⁰²

1960-ih godina u Jugoslaviji je najpopularnija i najčitanija bila šund-literatura. Naime, tih su godina kriminalistički i vestern-romani postali svjetski fenomen, a većina njih dodatno je aktualizirana zahvaljujući filmovima.¹⁰³ Sve je s američke književne scene, i to u njezinom najširem vidu, od književnosti za djecu i mlade, kriminalističkih i vestern-romana do samih vrhova tadašnje suvremene američke književnosti postalo dostupno jugoslavenskim čitateljima. U raznolikosti žanrova svatko je mogao pronaći nešto za sebe, što je utjecalo na

⁹⁹ Ivana Peruško, „Čudovišni SSSR i mitska zemlja Jugoslavija“, *Filološke studije* 13 (2015), 18.

¹⁰⁰ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 27.

¹⁰¹ Peruško, „Čudovišni SSSR i mitska zemlja Jugoslavija“, 15.

¹⁰² Dragica Dujmović-Markusi i Terezija Pavić, *Književni vremeplov* (Zagreb: Srednja Europa 2011), 162 – 165.

¹⁰³ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 221.

značajan porast broja čitatelja, kao i na još veću amerikanizaciju jugoslavenskoga društva i kulture.¹⁰⁴

7. 1. Socijalistički realizam

1930-ih godina u Rusiji nastaje doktrina socijalističkog realizma prema kojoj umjetnost mora predstavljati načela socijalizma i promicati odgojne ciljeve Komunističke partije.¹⁰⁵ Objašnjava se kao temeljna metoda prisutna u kritici i književnosti koja od svih književnika i kritičara zahtijeva prikazivanje stvarnosti u skladu sa socijalističkim vrijednostima te na takav način služi odgojnim vrijednostima socijalne revolucije. Socijalistički realizam posjeduje veliku deskriptivnost te naglašavanje fizičke snage, koja danas izgleda kao karikatura i iluzija. Glavna je karakteristika socrealističke književnosti shematizam, odnosno sva djela imala su jednaku tematiku. Po toj tematici od umjetnika se očekivalo da budu suzdržani i da slave i veličaju sustav, vlastodršce i da promiču politiku, a to nikako nisu prihvaćali najveći sovjetski književnici.¹⁰⁶ Vrhunac toga stila bila je 1946. godina, kada je sovjetski političar Andrej Ždanov objavio dekrete o strogoj državnoj kontroli svih umjetnosti objašnjene kao borba protiv Zapada. Tih je godina socijalistički realizam bio glavna doktrina i u Jugoslaviji, međutim nakon 1948. godine jugoslavenska cenzura postupno je opadala zbog čega u nju ulaze zapadni utjecaji, a najpopularnija postaje zabavna književnost.¹⁰⁷

7. 2. „Proza u trapericama“

Cjelokupno jugoslavensko društvo, kao i kultura toga vremena, izgrađuje svoj jedinstven položaj između Istoka i Zapada, a „vesternizacija“ se odvijala na svim poljima uključujući i književnost. U književnim krugovima afirmirali su se brojni autori koji su bili okrenuti zapadnoj kulturi. Najpoznatiji među njima bili su Ivan Slamnig i Antun Šoljan koji su bili

¹⁰⁴ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 328.

¹⁰⁵ Gerald Rauning, *Umjetnost i revolucija, Preplitanje umjetnosti i revolucije i Tri komponente revolucionarne mašine*, prev. Relja Dragić (Novi Sad: Futura publikacije, 2006), 37.

¹⁰⁶ Maciej Czerwiński, „Socrealizam u književnim predodžbama rata (slučaj hrvatske proze)“, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 29 (2017), 140 – 141.

¹⁰⁷ Etienne Balibar i Pierre Macherey, „O književnosti kao ideološkoj formi“, *Jat: časopis studenata kroatistike* 1 (2017), 283.

intelektualno skloni američkom duhu. Njih dvojica objavljuju zbirku pjesama *Američka lirika* gdje jugoslavenskom stanovništvu daju pregled pjesama najpoznatijih američkih pjesnika kao što su Thomas Stearns Eliot, Ezra Pound, Robert Frost i drugi.¹⁰⁸ 1950-ih godina pojavljuju se popularni književni časopisi, primjerice *Krugovi*, *Plavi Vjesnik*, *Džuboks* i drugi, koji su rasprostranjivali zapadnjačke, ponajprije američke utjecaje. Slamnigovi i Šoljanovi eksperimenti ubrzo su postali literarni trend poznat na većem prostoru socijalističkih zemalja Srednje i Istočne Europe pod nazivom „proza u trapericama“.¹⁰⁹

„Proza u trapericama“ posebna je prozna vrsta u jugoslavenskoj književnosti, koja je bila česta tijekom 1960-ih i 1970-ih godina. „Proza u trapericama“ ima odlike modernog i suvremenog romana. Tvorac pojma „proza u trapericama“ jest hrvatski književni teoretičar Aleksandar Flaker. On tu vrstu proze ponajprije definira kao prozu u kojoj se pojavljuje mladi pripovjedač, koji izrađuje svoj autentičan stil na temelju ponašanja i govora gradske mladeži i negira tradicionalne i prevladavajuće društvene kulturalne norme. *Jeans*, to jest traperice u izrazu „proza u trapericama“ ne znače vrstu hlača ili suknja u koje se oblače junaci tog proznog tipa, već njihov stav prema životu i društvu.¹¹⁰

Romani „proze u trapericama“ nastali su na temelju romana američkoga pisca Jeromea Davida Salingera, *Lovac u žitu*. Roman je objavljen 1951. godine, a knjiga još uvijek izaziva mnoge kontroverze, poglavito u SAD-u, gdje je bila jedna od najosporavanijih knjiga. Glavni je lik te knjige tinejdžer Holden Caulfield, koji je postao simbolom gnjeva i ljutnje tinejdžera i mladih. Po uzoru na njega i jugoslavenski su romanopisci formirali svoje glavne likove. Likovi u toj vrsti romana oblikuju se unutar nove kulture mladih koju je tih godina obilježavao specifičan način odijevanja u kojem se najviše ističu i prepoznaju traperice koje su se tih godina počele masovno uvoziti iz SAD-a, pa je zbog toga naziv žanra „proza u trapericama“. Traperice su, dakle, odlika mladosti, opuštenosti, sukobljavanja s normama i tradicijama, a ne isključivo vrsta hlača. U takvim je romanima obično uspostavljena opozicija svijeta mladih i svijeta odraslih. Mladi predstavljaju novu kulturu, masovne medije, filmove, zabavnu glazbu, zabavne knjige, nov način odijevanja, žargon, dok odrasli predstavljaju institucije, muzeje, galerije, kanoniziranu umjetnost i književnost. Drugo, postavljena je opozicija ruralnog i urbanog. Prostor u kojem je smještena fabula takvih romana uvijek je

¹⁰⁸ Maša Kolanović, „Utopija pod upitnikom. Predodžba „Amerike“ u stihovima dekadentnog socijalizma“, u *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević (Pula – Zagreb: Srednja Europa 2013), 193.

¹⁰⁹ *Isto*, 194 – 195.

¹¹⁰ Aleksandar Flaker, *Proza u Trapericama* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1983), 24 – 25.

gradski. Radnja se uglavnom odvija u urbanim sredinama koje su popularna okupljališta mladih. Zbog navedenog, u takvim romanima dominira žargon koji je tipičan za mlade iz urbanih sredina.¹¹¹

Začetnikom „proze u trapericama” u Jugoslaviji smatra se Antun Šoljan sa svojim romanom *Kratki izlet*. Osim njega, „prozu u trapericama“ popularizirali su i Ivan Slamnig svojim književnim djelom *Bolja polovica hrabrosti*, Zvonimir Majdak romanom *Kužiš, stari moj*, dok je Alojz Majetić napisao *Čangi off Gottof*.¹¹²

¹¹¹ Ivica Župan, „Aleksandar Flaker – 'proza u trapericama'“, *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 9 (1978), 11 – 12.

¹¹² Dujmović, Pavić, *Književni vremeplov*, 325.

8. Popularna glazba

Glazba u Jugoslaviji bila je jedna od glavnih odrednica opće atmosfere. Od samih početaka ona je imala velik doprinos u širenju kulture i društvenih promjena. Osim toga, u Jugoslaviji su razni umjetnici glazbom iznosili svoja razmišljanja.¹¹³ Glazba je nakon Drugog svjetskog rata bila pokazatelj stanja društva i društvenih promjena. Njome se moglo mjeriti dostignuće demokracije u određenim društvima. Totalitarni režimi uglavnom nisu tolerirali glazbu koja je nosila energiju, naročito onu brzih ritmova. Tako nacistički režim nije tolerirao *jazz*, a komunisti su pokazivali neprijateljstvo prema *jazzu* i *rock and rollu*. Za komuniste je nova vrsta glazbe bila nešto usmjereno protiv vlasti i čitavog sustava, a s istim shvaćanjima vodila se i Jugoslavija, koja je u početku pokušala zabraniti izvođenje zabavne glazbe jer je u sebi nosila nešto nepredvidivo, skroz razuzdano, što se ne može uskladiti s propisanim sustavom i njegovim vrijednosnim okvirima.¹¹⁴

Nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviju se uglavnom uvozila sovjetska glazba, međutim 1950-ih godina ona se sve više potiskivala iz jugoslavenske kulture.¹¹⁵ Balet, koji je bio najveći trofej sovjetske umjetnosti, nije se mogao mjeriti s električnom gitarom, a *jazz*, *twist*, *rock and roll*, *beat* i *disco* bili su ono što su željeli mladi i na Istoku i na Zapadu.¹¹⁶ Do 1950-ih godina glazbene granice u Jugoslaviji bile su strogo određene: engleski jezik, visoki tonovi i improvizacije bile su nepoželjne.¹¹⁷ U takvim slučajevima uglavnom je dolazilo do procvata nezakonitih tržišta. Slušanje glazbe nije se moglo kontrolirati, pa su jugoslavenske vlasti došle do zaključka – ako se zabavna glazba ne može uništiti, onda je potrebno učiniti sve da ona radi za socijalizam. Bilo je lakše održati kontrolu nad mladima izbjegavajući nezakonite klubove i crno tržište ploča. Ta otvorenost uz odobravanje jugoslavenskih vlasti poslužila je i u stvaranju pozitivnog imidža u vanjskoj politici Jugoslavije.¹¹⁸

Jugoslavija je zabavnoj glazbi, koja je s druge strane željezne zavjese bila zabranjena i nepoželjna, pružila zavidno mjesto u medijima, podršku za održavanje koncerata, snimanje

¹¹³ Dražen Vrdoljak, „Zabavna glazba“. *Diskografija u SR Hrvatskoj* (Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske, 1984), 22.

¹¹⁴ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 173.

¹¹⁵ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 63.

¹¹⁶ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 167.

¹¹⁷ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 65.

¹¹⁸ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 210 – 211.

ploča i izdašne honorare. Zbog navedenog, glazbenici su često znali posvetiti svoje pjesme Titu i Jugoslaviji, čime su vjerojatno željeli pokazati svoju odanost. Sviranje za Tita ili u Titovu čast s vremenom je postalo uobičajeno u Jugoslaviji. Tako je 1967. godine u Jugoslaviji napravljena nespojiva kombinacija – Dan mladosti, Dom mladih, Tito i *rock and roll*. Ploče, top-liste, ples, glazbeni časopisi, glazbene radijske i televizijske emisije, poster i sve ostalo što je bilo u službi zabavne glazbe utjecalo je na sveopću pozitivnu atmosferu, a Jugoslaviji su donosili bodove u građenju njezinog politički prihvatljivog autoportreta.¹¹⁹

8. 1. Narodna glazba

Pojam narodne glazbe koristi se za izvorno narodno stvaralaštvo, ali i za nove, autorske pjesme nastale posljednjih desetljeća. Izvornom narodnom glazbom obično se nazivaju glazbene tvorevine anonimnih ili kolektivnih anonimnih autora iz naroda. Cilj takve glazbe bio je ponajprije ostvariti zaradu, ali i zabaviti publiku.¹²⁰

Narodna glazba imala je velik tržišni potencijal pa je država tolerirala visoke tiraže glazbenih izdanja toga žanra unatoč tomu što je smatrana nekulturnom i needukativnom. Glavni nedostatak koji su državni intelektualci i istraživači pripisivali toj glazbi bila je niska kvaliteta, koja je bila uočljiva u procesu kombiniranja lokalnih glazbenih izraza sa zapadnom glazbenom produkcijom i tehnologijom. Na temelju navedenog vidljivo je da su vlastima bile važnije tiraže, odnosno profit koji je dobivala od glazbe koja je bila nekvalitetna i nekulturna te je stvorena s ciljem da zabavi publiku, što je bilo kontradiktorno s marksističkom ideologijom koju je zagovarala.¹²¹

U početku se narodna glazba javljala samo u gradskim i seoskim kafićima, na sajmovima i narodnim proslavama, dok se kasnije izvodila i na kulturnim događanjima.¹²² „Kafanski” glazbenici bili su trostruko više plaćeni od diplomiranih stručnjaka, a šesterostruko više od ugostiteljskih radnika. Novokomponirane narodne pjesme brzo su prenošene radijem i

¹¹⁹ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 214 – 215.

¹²⁰ *Isto*, 221.

¹²¹ Ana Hofman, „Ko se boji šunda još? Muzička cenzura u Jugoslaviji“, u *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević (Pula – Zagreb: Srednja Europa 2013), 291.

¹²² Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 112 – 113.

televizijom, a pogodovala su i razvoju industrijskih ploča.¹²³ Početkom 1960-ih godina elektronski mediji puštaju u svoje programe više narodnjačkih sadržaja koje su u prethodnom periodu neuspješno pokušali potisnuti. Do popularizacije narodne glazbe vjerojatno ne bi došlo da u Jugoslaviji nije bio toliko jak utjecaj Zapada i popularne kulture. Tako se po uzoru na zapadne zemlje organiziraju brojni festivali i koncerti na kojima se promovirala narodna glazba. Marketing i sama promocija tadašnjih narodnih pjevača uzdigli su neke „kafanske” glazbenike do samog vrhunca. Reprezentativni je primjer pjevačica Lepa Brena,¹²⁴ koja je postigla zavidnu karijeru.¹²⁵ Pjevači narodne glazbe često su znali kopirati popularne američke i britanske pjevače, posebno u svojim spotovima. Na taj su način ostvarivali još veće prihode. Zvijezde narodne glazbe imale su velike prihode od koncerata i od prodaje ploča te su si mogli priuštiti i dopustiti ono što nisu mogli ni najviši državni i partijski službenici.¹²⁶ Ta je vrsta glazbe znala pratiti i jugoslavensku ideologiju pa su brojni pjevači u nekim dijelovima svojih pjesmama veličali Josipa Broza Tita i Jugoslaviju. Sam Tito volio je narodne pjesme, a prema nekim svjedočanstvima one su mu bile najomiljenije.¹²⁷

8. 2. Jazz

Jazz je glazbeni pravac koji spada u jedan od najznačajnijih izvoznih proizvoda američke kulture u 20. stoljeću. Teoretičar *jazza* Joachim-Ernst Berendt u svojoj knjizi *The Jazz Book* opisao je *jazz* kao glazbu otpora i protesta. Svojom suštinom *jazz* se suprotstavljao svemu što je komunizam predstavljao, zbog čega su komunističke vlasti u njemu vidjele neprijatelja.¹²⁸ U Sovjetskom Savezu postojao je veliki otpor prema ovoj vrsti glazbe. Tome svjedoči i Velika Sovjetska enciklopedija, koja definira *jazz* kao proizvod buržoazijske kulture SAD-a. Istim se shvaćanjima do 1950-ih godina vodila i Jugoslavija, čije su vlasti nastojale zabraniti tu vrstu glazbe. Bez obzira na to, politička i ideološka rigoroznost nije uspjela zaustaviti prodor *jazza* u državu. Mehanizam popuštanja i stezanja u pitanjima kulture i stvaralaštva,

¹²³ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 104.

¹²⁴ Lepa Brena umjetničko je ime Fahrete Jahić Živojinović, najpopularnije pjevačice narodne glazbe prostorima bivše Jugoslavije. Bila je prva pjevačica iz Jugoslavije koja je stvarala glazbene spotove na neobičnim mjestima. Svake Nove godine imala je svoj vlastiti nastup u programu televizijskih postaja jugoslavenskih republika i pokrajina.

¹²⁵ Ivan Ivačković, *Kako smo propevali. Jugoslavija i njena muzika*. (Beograd: Laguna, 2013), 298.

¹²⁶ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 112 – 113.

¹²⁷ *Isto*, 108.

¹²⁸ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 164 – 165.

prisutan u Jugoslaviji tijekom cijelog socijalističkog razdoblja, nije zaobišao ni *jazz*. Već 1950-ih godina, neposredno nakon Staljinove smrti, dolazi do veće liberalizacije pa je *jazz* postao društveno-politički prihvatljiv u Jugoslaviji.¹²⁹

Tu vrstu glazbe najprije su prihvatili mladi obrazovani ljudi. *Jazz* se izvodio uglavnom na zabavama, a bio je sve prisutniji i na jugoslavenskom radiju. Bez obzira na prihvaćanje širih masa, u Jugoslaviji je i dalje postojalo neprijateljsko raspoloženje prema *jazzu*, što je na određeni način i razumljivo jer je ta vrsta glazbe navodila na nerad i opuštanje, što se protivilo jugoslavenskoj ideologiji. 1950-ih godina ideološko prestrojavanje bilo je nužno zbog političkog približavanja Zapadu od kojeg se očekivala ekonomska, vojna i politička pomoć radi očuvanja režima i državne neovisnosti. Zapad je sa svoje strane očekivao ustupke kako u vanjskoj tako i u unutarnjoj politici, a to se odnosilo i na liberalizaciju na političkom, ekonomskom i kulturnom području. Takav politički zaokret dao je zabavnoj glazbi i *jazzu* slobodu.¹³⁰ Tako je već 1953. godine u Jugoslaviji osnovano Udruženje *jazz* glazbenika, koje je iste godine počelo izdavati *List udruženja jazz glazbenika*. O tome da je *jazz* 1950-ih godina u Jugoslaviji postao dio svakodnevice svjedoče i prve stalne *jazz* emisije na radiju: *Petnaest minuta jazz*, *Za prijatelje jazz* i *Po svijetu jazz*. Koliko je *jazz* u relativno kratkom, a politički, društveno, ekonomsko i kulturno turbulentnom razdoblju postao opće dobro svjedoči hit s početka 1960-ih godina *Mala tema iz Srema* u kojoj se pjeva: „Ej, momci mladi, što se radi, kad malo selo nema *jazz* orkestar.“¹³¹

Rezultat popularizacije *jazza* u procesu sumiranja društvenih, kulturnih, unutrašnjopolitičkih i međunarodnih učinaka bio je impresivan. Od Titove izjave da *jazz* ne odgovara našem karakteru i našoj stvarnosti, zatim izjave Milovana Đilasa:¹³² „Amerika je naš zakleti neprijatelj, a *jazz* kao njezin proizvod također“, do obilježavanja komunističkih datuma uz *jazz* glazbenike. Na takav način prijeđen je jugoslavenski put zatezanja i popuštanja u svemu što se približava politici i ideologiji. Tragovi popularizacije *jazza* u Jugoslaviji su u tom smislu tragovi jugoslavenskog graviranja između Istoka i Zapada, kao i rezultat traganja za vlastitom autentičnošću. Pogled SAD-a na jugoslavensku priču o *jazzu* bio

¹²⁹ Isto, 175.

¹³⁰ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 115.

¹³¹ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 176 – 177.

¹³² Milovan Đilas bio je član AVNOJ-a, vlade FNRJ, potpredsjednik SIV-a i predsjednik Narodne skupštine FNRJ i njezina izvršnog komiteta.

je ispunjen zadovoljstvom. Zahvaljujući emisijama na *Glasi Amerike*¹³³ i slanju svojih najboljih *jazz* glazbenika u Jugoslaviju, SAD je uspio institucionalizirati *jazz* u jednoj socijalističkoj državi. Jugoslavenska je vlast institucionaliziranjem *jazza* pokazala Zapadu koliko je liberalna, a Istoku da ima svoj put socijalizma.¹³⁴

Krajem 1950-ih i 1960-ih godina *jazz* se sve više povlačio iz centra zabavno-glazbene scene, a na njegovo mjesto dolaze *twist* i *rock and roll*. Ta vrsta glazbe svakako je odigrala veliku ulogu u Jugoslaviji tako što je oslobodila put zabavnoj glazbi u užem smislu.¹³⁵

8. 3. Elvis Presley i Beatlesi u socijalističkoj Jugoslaviji

Jedan od najočitijih primjera „vesternizacije“ bili su američki i britanski utjecaji, koji su u Jugoslaviju stizali posredništvom *rock and rolla*.¹³⁶ *Rock* je nastao u SAD-u te se ubrzo proširio po cijelome svijetu. Predstavljao je svojevrsnu pobunu protiv ustaljenih pravila ponašanja i tradicionalizma američkoga društva.¹³⁷ Opća poruka koju je nosio nije bila samo u ritmu i melodiji, već i činjenici da su ga stvorili mladi, koji su u njemu izgradili svoj pogled na svijet. *Rock* je ne samo zagovarao seks, drogu, jeftine užitke i obračun s autoritetima nego je i ohrabrivao na ideološka i religijska razmišljanja. Stoga su posredstvom *rocka* izbijale sve vrste pobuna: mladi protiv stari, moderno protiv konzervativnog, siromašni protiv bogatih, a u zemljama istočnog bloka on je neizravno predstavljao pobunu protiv komunističkog režima.¹³⁸ Iako se za *rock and roll* u početku vezala samo glazba, u kasnijim godinama nastala je i čitava životna filozofija kao i moda. *Rock* je imao veliku podršku tiska, televizije i radija zbog čega je relativno brzo taj pokret postao dijelom potrošačke kulture.¹³⁹

Rock and roll na strani istočnog bloka bio je želja za drugačijim životom i pobuna protiv sustava održavanog na zabranama, strogim pravilima i ograničavanjima ljudskih sloboda.

¹³³ Američka međunarodna televizija.

¹³⁴ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 185 – 187.

¹³⁵ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 127.

¹³⁶ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 187.

¹³⁷ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 167.

¹³⁸ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 188.

¹³⁹ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 168.

Zbog navedenog se smatralo da predstavlja opasnost za tamošnje režime.¹⁴⁰ Iako u Sovjetskom Savezu nije bilo razumijevanja za tu vrstu glazbe, ona je svejedno prodirala kao prozapadna propaganda i opasnost za cjelokupni režim i ideologiju, ali nezakonito. Ograničavanje sloboda u tim zemljama dovodilo je do pobuna i do procvata nezakonitih tržišta ploča, mjesta za ples i *rock*-grupa, što je vlastima dodatno otežalo nastojanje da *rock and roll* drži pod kontrolom.¹⁴¹ U Jugoslaviji su vlasti došle do sasvim drukčijeg zaključka. Ako se *rock*-glazba ne može uništiti, onda je potrebno učiniti sve da ona radi za socijalizam i stabilnu Jugoslaviju. Bilo je lakše održati kontrolu nad mladima ako se izbjegnu nezakoniti klubovi, crno tržište ploča, tajni bendovi te ako se dopusti da sve bude javno i dio jugoslavenske svakodnevice. Ta otvorenost uz odobravanje režima poslužila je u kreiranju i promoviranju pozitivnog imidža Jugoslavije.¹⁴²

U početku se u novinama pojavljuju negativni izvještaji o *rock and rollu*. Novinari su uglavnom pisali o tome kako se na trulom Zapadu divljački pleše uz grube zvukove *rock and rolla*, međutim tijekom vremena *rock and roll* se posredstvom medija uvukao u jugoslavensko društvo.¹⁴³ Prvi tragovi *rock and rolla* javljaju se 1956. godine, kada su se u Jugoslaviji mogli čuti Elvis Presley, Pet Bun, Fets Domino i ostale američke zvijezde. Partijski list *Borba* iste je godine objavio članak o kralju *rocka* Elvisu Presleyu. Njegova je karijera u Jugoslaviji bila popraćena već od početka 1950-ih godina, kada se na jugoslavenskom tržištu u izdanju Jugotona pojavljuje s hitovima *Don't be Cruel*, *I Want you*, *I need you*, *I love you* i *My baby left me*.¹⁴⁴

Već su 1958. godine na norijadama jugoslavenski maturanti i maturantice slavili kraj školovanja jednako kao i vršnjaci u zapadnim zemljama. Početkom 1960-ih godina sve više je bujala nova glazbena scena *rock and rolla*, posebice u većim gradovima kao što su Zagreb i Beograd. *Rock and roll* je najviše privlačio mlade, a prema njemu su se počele osnivati i brojne mladenačke organizacije.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 190.

¹⁴¹ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 193 – 194.

¹⁴² *Isto*, 210.

¹⁴³ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 170.

¹⁴⁴ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 194 – 195.

¹⁴⁵ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 171.

1960-ih godina u Jugoslaviji se pojavljuje *twist*, prvi ples popularne kulture, koji je inspiriran *rock and roll* glazbom. Tako je jugoslavensko ljeto 1962. bilo u znaku *twista*. Radmila Karaklajić izdaje to ljeto dvije pjesme koje su bile apsolutni hitovi: *Poziv na twist* i *Selena twist*. Grupa 4M pjevala je: „Platno, boje, kist i *twist*“, a Tereza Kesovija: „Vrijeme je za *twist*.“ Taj je ples svakako potaknuo još bržu ekspanziju *rock and rolla*. Dok je prvu polovicu 1960-ih godina obilježio *rock and roll* u znaku *twista*, drugu polovicu obilježio je *rock and roll* nešto tvrđeg zvuka inspiriran američkim i britanskim grupama The Rolling Stones i The Beatles.¹⁴⁶

U početku je politički vrh, kao i na *jazz*, na *rock and roll* gledao s nepovjerenjem, ali taj se stav sve više mijenjao. Tako su već 1966. godine Električari na Dan mladosti prvi put zasvirali pred Josipom Brozom Titom.¹⁴⁷ 1970-ih godina u Jugoslaviji se pojačalo nastojanje da se zbliže vlasti i *rock and roll*, pa su pojedine grupe kao što su Bijelo dugme, YU grupa, Leb i sol u *rock* unosile elemente jugoslavenskoga folkloru. Tih godina uspostavljen je potpuni mir između jugoslavenskog *rock and rolla* i jugoslavenske vlasti.¹⁴⁸

Rock and roll u Jugoslaviji bio je uvelike profitabilan. Naime, moglo se bez problema živjeti od pjevanja *rock and rolla*. Naravno, to je ovisilo o popularnosti benda. Druga polovica 1960-ih godina svakako je dovela do većeg interesa javnosti za *rock and roll* pa je tako bavljenje glazbom postao vrlo unosan posao. U tom vremenu neprestano raste broj prodanih gramofona i *rock*-ploča. Osim toga, na radiju se pojavljuje i nekoliko emisija na domaćim stanicama posvećenih upravo *rock and rollu*. Koncerti su bili sve učestaliji, pa su pjevači i menadžeri i u tom području mogli ostvariti zaradu.¹⁴⁹ Bijelo dugme prvi je bend koji je mogao živjeti poprilično raskošno od glazbe. Početkom 1980-ih godina na glazbenoj se *rock*-sceni pojavljuju još neki vrlo uspješni bendovi kao što su zagrebačka Azra ili beogradska Riblja čorba. Ipak, porezi koje su prijavljivali i najbogatiji *rockeri* i dalje su zaostajali za prihodima koje su prijavljivali pjevači narodne glazbe.¹⁵⁰

Rock and roll u Jugoslaviji bio je nezvana prateća pojava Zapada i izraz modernizacije. Bez obzira na činjenicu da se pojavio s izvjesnim kašnjenjem u odnosu na SAD i da je počeo imitatorski skromno, on je tijekom 1960-ih godina sazrio da bi već 1970-ih

¹⁴⁶ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 197 – 198.

¹⁴⁷ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 171.

¹⁴⁸ Dušan Vesić, *Zamisli život... Novi val – prva generacija* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2020), 21.

¹⁴⁹ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 142.

¹⁵⁰ *Isto*, 156.

godina potpuno uhvatio korak sa svjetskim glazbenim centrima. Od 1979. do 1982. godine jugoslavenski je *rock* dostigao zrelost i kvalitetom je mogao stati rame uz rame s mnogim svjetski razvijenim scenama.¹⁵¹

¹⁵¹ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 172.

9. Vesternizacija čarobne kutije

Televizija je kao novo i moderno sredstvo svojim značenjem nadjačala sve ostale medije. Ona je uz radio postala najrašireniji oblik zabave i razonode s ciljem da ispuni prazninu koju mnogi osjećaju jer ne znaju kako iskoristiti svoje slobodno vrijeme. Još jedna prednost toga medija bila je što on nije imao posebnu ciljanu skupinu, već je bio okrenut svim društvenim slojevima i uzrastima. Zbog navedenoga, 1960-ih godina televizija u Jugoslaviji ima najbrojniju publiku u masovnim medijima.¹⁵²

U početku je televizija u Jugoslaviji predstavljala statusni simbol za pojedince koji su si mogli priuštiti televizijski prijamnik, dok je za vlast ona imala značenje prestiža zemlje i njezinog režima te je bila efektno sredstvo za provođenje propagande. Tijekom prvih nekoliko godina emitiranja jugoslavenskog televizijskog programa, televizori su bili rijetkost, što je za posljedicu imalo gledanje u grupama na javnim mjestima ili po kućama. Tek nakon 1962. godine broj ljudi koji su imali televizor rastao je, među ostalim, najviše zbog poreznih olakšica.¹⁵³ Televizija je s rastom broja televizora u Jugoslaviji postala simbol modernoga društva. Naime, prodor i uspon televizije, potaknut sve prisutnijim i uočljivijim kretanjima prema zapadnim trendovima, obilježavao je rast općeg standarda stanovništva. Uz snažan utjecaj na javnost i kretanje javnoga mijenja, televizija je istovremeno snažno utjecala i na jugoslavensku svakodnevicu. Spoj slike i informacije s kulturološki i politički različitih strana svijeta, a istovremeno u sažetim i pojednostavnjenim formama, koje se najbrže i najlakše prihvaćaju, efektno je upoznao ljude s mogućnostima drukčijeg shvaćanja, opredjeljenja, uvjerenja i stila življenja.¹⁵⁴

SAD je bio uzor i kada je televizija u pitanju. Naime, američki se televizijski program još od 1946. godine emitirao na čak četirima televizijskim mrežama, dok je u SAD-u čak milijun kućanstava posjedovalo televizor. Od 1960. se godine u Jugoslaviji može pratiti pojava filmova, a ubrzo nakon toga Hollywood postaje najvažniji dobavljač za jugoslavensku

¹⁵² Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 376.

¹⁵³ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 29 – 30.

¹⁵⁴ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 377 – 378.

televiziju.¹⁵⁵ Filmovi su kao umjetnička djela, pokazujući drugo, druge i drukčije, nudili doživljaj i individualnu percepciju različitih svjetova.¹⁵⁶

U prvoj fazi jugoslavenske radiotelevizije¹⁵⁷ program je bio relativno bogat, odnosno već tada je svatko mogao pronaći nešto za sebe. Ljubitelji *rock and rolla* *Koncert za ludi mladi svijet*, djeca *Laku noć*, *djeco* i Disneyeve crtane filmove, a obitelji na okupu serije i filmove Radivoja Đukića.¹⁵⁸ ¹⁵⁹ Na programu JRT-a, 1960-ih godina emitirane su najpopularnije američke serije, od kojih se većina nalazila na listama najgledanijih. Sapunice, vesterni, znanstveno-fantastične i policijske serije postale su dijelom svakodnevice jugoslavenskog stanovništva. Najveću popularnost, kada je o američkim serijama riječ, ipak su imale sapunice. Kraj 1960-ih obilježio je početak emitiranja serije *Gradić Peyton* (slika 10.), koja je ubrzo stekla status jedne od najaktualnijih i najpopularnijih američkih serija prikazivanih u Jugoslaviji. Pored toga što je bila pokazatelj amerikanizacije programa jugoslavenske televizije, ta je serija prikazivala još neke pravce amerikanizacije jugoslavenskog društva, kao što je američka ekonomska propaganda. Još jedna kulturna američka serija bila je *Dugo toplo ljeto*, koja se počinje emitirati 1967., a svoj vrhunac doživljava 1968. godine.¹⁶⁰

Televizija je u Jugoslaviji bila svojevrsan hibrid demokracije u kojoj su bile inspirirane kapitalističke i socijalističke ideje. Socijalistička vlast svojim je građanima darivala ono što je u svjetskim okvirima smatrano najpopularnijim pokazujući tako da je Jugoslavija dio svijeta i da teži svemu što je zanimljivo.¹⁶¹

¹⁵⁵ Damir Matković, *Televizija igračka našeg stoljeća* (Zagreb: AGM, 1995), 440.

¹⁵⁶ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 379.

¹⁵⁷ U nastavku se koristi kratica JRT.

¹⁵⁸ Radivoj Đukić bio je osnivač humorističnog kazališta. U Televiziji Beograd još od njezinog osnivanja djeluje kao pomoćnik direktora za produkciju te kao glavni i odgovorni urednik kulturno-umjetničkog programa. Najveći dio svoje aktivnosti na televiziji posvetio je humorističnom programu. Autor je oko 200 serijskih humorističnih emisija i televizijskih komedija, koje je najčešće sam režirao.

¹⁵⁹ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 378.

¹⁶⁰ *Isto*, 374.

¹⁶¹ *Isto*, 392.

10. Film

Od kraja Drugog svjetskog rata film je bio najnovija te istovremeno najpopularnija umjetnost, koja je predstavljala svojevrsnu sintezu više umjetničkih disciplina, ali i zabavu, obrazovanje, propagandu i dio svakodnevice modernog čovjeka. On je postao opće dobro pristupačno svima, a zbog lako razumljivog jezika značajno je doprinio formiranju pogleda na svijet mnogih generacija. Stoga je nova vlast posebnu pažnju posvetila razvoju kinomreže i nabavci filmova.¹⁶²

Na samom su početku razvoja filma u Jugoslaviji američki filmovi, kao i neki britanski, ocijenjeni kao oružje imperijalističke politike i sredstvo Trumanove doktrine¹⁶³, dok se za sovjetske filmove smatralo kako oni veličaju moralne i karakterne osobine čovjeka, jačaju volju, podižu svijest te snaže vjeru u svojstvenu snagu. Zbog navedenog, od 1945. do 1949. godine najviše su bili uvoženi filmovi iz Sovjetskog Saveza te je gledanost sovjetskih filmova imala najveći postotak.¹⁶⁴ Osim toga, 1945. godine donesena je Uredba o cenzuri kinematografskih filmova, što je također utjecalo na veću gledanost sovjetskih i manju gledanost američkih filmova. Sukob sa Sovjetskim Savezom, kao i u drugim granama umjetnosti, osjetio se i u filmskoj industriji.¹⁶⁵ Dva važna filma pokazuju nam jasnu smjenu paradigmi u Jugoslaviji. Prvi je film *Tajna Dvorca* redatelja Milana Katića. Taj film na satiričan način govori o Rezoluciji Informbiroa, koja je u filmu prikazana kao djevojka koju uskrсну s namjerom da pokuša probuditi ljude protiv njegove vlade. Djevojka bezuspješno zavodi radne ljude Jugoslavije koji ju spremno odbacuju. Drugi je film prvi hrvatski crtani film *Veliki miting*, koji podsjeća na američku animaciju Disneya, a istovremeno je antisovjetskog karaktera.¹⁶⁶ Valja napomenuti da od 1950. do 1952. godine nije uvezen ni

¹⁶² Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 79.

¹⁶³ Trumanova doktrina američki je vanjskopolitički plan za zaustavljanje komunističkoga širenja. Nakon što je dobio potporu republikanaca koji su imali većinu na Kongresu, predsjednik Harry Truman iznio je doktrinu 12. ožujka 1947. u kojoj navodi da će SAD pomoći Turskoj i Grčkoj u vojnom i ekonomskom smislu kako ne bi potpale pod sovjetsku vlast.

¹⁶⁴ Peruško, „Čudovišni SSSR i mitska zemlja Jugoslavija“, 32.

¹⁶⁵ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 81.

¹⁶⁶ Peruško, „Čudovišni SSSR i mitska zemlja Jugoslavija“, 14.

jedan sovjetski film. Istovremeno tih godina raste broj filmova iz Francuske i Velike Britanije, a kritičari počinju osuđivati i kasnije ignorirati sovjetske filmove.¹⁶⁷

Godine 1951. pojednostavnjen je proces uvoza filmova, ali zbog nedostatka deviza uvozi se manji broj filmova. U nekim je republikama čak dolazilo i do zatvaranja kina. Te godine Jugoslavija dobiva pomoć od SAD-a u sklopu Tehničke pomoći za nabavku filma. Radi se o programu koji omogućuje uvoženje veće količine filmova za manje novca, ali bez mogućnosti izbora filmova. Nakon toga se uvoz filmova drastično povećava, a tome najbolje svjedoči podatak da je 1950. godine u Jugoslaviju uvezeno samo 26 filmova, dok je 1956. godine uvezeno 102 filma.¹⁶⁸ Do 1950-ih godina u Jugoslaviji su se prikazivali brojni filmovi koji su kritizirali američko društvo, kao što su *Buntovnik bez razloga*, *Ženski zatvor*, *Na dokovima New Yorka* i slično, međutim USIA¹⁶⁹ je zabranila uvoz takvih filmova u Jugoslaviju čime prestaje protuzapadna propaganda u području filma.¹⁷⁰

Film u Jugoslaviji više se nije toliko oslanjao na umjetnost koliko na industriju. Socijalistički sustav nije bio kao u drugim zemljama Istočne Europe, odnosno filmovi nisu bili pod tako čvrstom kontrolom države.¹⁷¹ Široke mase gledatelja u filmu najviše traže zabavu, uzbuđenje i romantiku, a ne duboko umjetnički doživljaj ili progresivne ideološke poruke, čemu svjedoči podatak da je 1950-ih godina najgledaniji i najpopularniji bio američki film *Film o Tarzanu*. Filmski distributeri okreću se stjecanju dohotka, a s obzirom na činjenicu da istočnoeuropski i domaći filmovi nisu bili profitabilni, kupuju se više američki, britanski i francuski filmovi zabavnog žanra jer su imali najveću gledanost, a istovremeno su bili daleko jeftiniji. Naime, američki filmovi iznosili su četiri, dok su istočnoeuropski filmovi iznosili između šest i sedam milijuna jugoslavenskih dinara.¹⁷² O činjenici da su distributeri jedino gledali na stjecanje što većeg dohotka svjedoči članak iz 1960-ih godina „Praksa

¹⁶⁷ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 87.

¹⁶⁸ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 175.

¹⁶⁹ United States Information Agency bila je informacijska i propagandna agencija SAD-a, koja je djelovala od 1953. pa sve do 1999. godine. Njezini ciljevi bili su objasniti i zagovarati američku politiku u terminima koji su vjerodostojni i značajni u stranim kulturama. Tijekom hladnog rata američki dužnosnici vjerovali su da je propagandni program bitan za prenošenje kulture i politike SAD-a u svijet, te za nadoknadu negativne sovjetske propagande protiv SAD-a.

¹⁷⁰ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 178.

¹⁷¹ *Isto*, 186 – 189.

¹⁷² Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 104 – 105.

poduzeća“ objavljen u časopisu *Filmska kultura*. U broju 32 Ivo Škrabalo navodi: „Poduzeća igraju svoj rulet na broj 'sigurno'. Strahuju od riskiranja i svega što smatraju riskantnim.“¹⁷³

Kako bi se distributeri dodatno osigurali, u Jugoslaviji je na tu temu provedeno i ispitivanje u kojem je na pitanje koje dijelove svijeta žele vidjeti u filmovima čak 274 jugoslavenskih ispitanika odgovorilo da želi vidjeti Ameriku, 58 da želi vidjeti Europu, a samo 6 ispitanika odgovorilo je da želi vidjeti Sovjetski Savez. Tako od sredine 1950-ih pa sve do kraja socijalističkog razdoblja filmskim repertoarima kina i televizije dominiraju zapadni filmovi, odnosno jeftine i lake komedije bez umjetničkih vrijednosti.¹⁷⁴

10. 1. Hollywoodska tvornica snova

Hollywood je svojim filmovima i bogatstvom budio maštu širokih masa pa je hollywoodski stil života prikazan filmskim predstavama bitno utjecao na stvaranje američkog sna koji je preplavio svjetsku kulturu.¹⁷⁵ U filmovima koji su stizali iz SAD-a prikazana je slika američke realnosti i načina života. Većina povjesničara danas smatra da je pojava i razvoj potrošačkog društva uvjetovala promjenu socijalističkog sustava. Jugoslaveni su sanjali o svim materijalnim dobrima koja su se nalazila s druge strane željezne zavjese. Scene u filmovima prikazivale su velike kuće s bazenima, pune frižidere, velike automobile, prepune ormare i raskošne prodavaonice. Već je 1947. godine direktor međunarodnog odjeljenja američkog filma, *Motion Picture Association*, izjavio da nema boljeg prodavača američkih proizvoda u stranim zemljama od američkog filma. Naime, gledajući takve filmove, publika iza željezne zavjese, ona u zemljama trećega svijeta, pa čak i ona u Europi, priželjkivala je ostvarenje američkoga sna. SAD je pomoću brojnih medija utjecao na amerikanizaciju jugoslavenskoga društva i kulture, međutim najjače medijsko sredstvo bio je upravo film. Ni jedno drugo medijsko sredstvo nije moglo na takav način dočarati američki život, odnosno san svakoga čovjeka.¹⁷⁶

¹⁷³ Ivo Škrabalo, „Praksa poduzeća“, *Filmska kultura: jugoslavenski časopis za filmska pitanja*, br. 32. (Zagreb: Vjesnik, 1963), 25.

¹⁷⁴ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 218.

¹⁷⁵ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 78.

¹⁷⁶ *Isto*, 81 – 83.

10. 2. Kult zvijezda

Obožavanje filmskih zvijezda bila je još jedna realnost u socijalističkoj Jugoslaviji. Tom obožavanju, uz same uloge, dodatno su doprinosili i filmski detalji iz njihova privatnog života te njihovo materijalno bogatstvo. Opsjednutost filmskim zvijezdama učinila je da su one s vremenom postajale uzori ponašanja, gestikuliranja, oblačenja, šminkanja i slično. Hollywoodske zvijezde postajale su idolima u jugoslavenskom društvu, a tisak je to podržavao i ohrabrivao. Tako su o zvijezdama pisali brojni popularni časopisi, a najpopularniji je bio *Filmski svijet*, koji počinje izlaziti 1960-ih godina i pokazuje opčinjenost Jugoslavena filmskih zvijezdama. U obožavanju zvijezda najvažniju ulogu imala je sama identifikacija s njima. Filmski gledatelj najčešće se fokusira na određenu zvijezdu koja je za njega ideal i koja predstavlja prekid sa svakodnevnim životom i odvodi ga u imaginarni svijet. To je stvorilo čitav mehanizam obožavanja zvijezda, koji je podrazumijevao skupljanje slika filmskih glumaca, njihovih autograma, ilustriranih časopisa i pomno praćenje događaja u filmskom svijetu, što je svakog filmskog gledatelja odvajalo od realnog života i prenosilo ga u drugi svijet.¹⁷⁷

10. 3. Jugoslavenski vestern: kauboiji i partizani

Vestern je filmski žanr koji tematizira događaje koji su se događali u drugoj polovici 19. stoljeća na području SAD-a. Ono što je bilo privlačno kod vesterna jest to što je imao uočljivu poetiku, jedinstvenu ikonografiju i precizno razrađene odnose, a svaki je ujedno i film akcijskog i pustolovnog karaktera. Vesterni često prikazuju sukob starog i novog, odnosno sukob zastarjelog načina života domorodaca i došljaka.¹⁷⁸

Taj žanr ostavio je velik trag i u jugoslavenskoj kinematografiji te je utjecao na procvat jugoslavenskoga filma. Većina statističkih analiza kinematografskih repertoara pokazuju da je vestern bio omiljeni filmski žanr u Jugoslaviji kasnih 1950-ih i ranih 1960-ih godina. To nam dokazuje i činjenica da je u Beogradu 1964. godine održana projekcija vestern-filmova u kojoj je prikazano osamnaest kanonskih vestern-djela, iako su žanrovske revije bile uistinu

¹⁷⁷ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 110 – 111.

¹⁷⁸ Vučetić, „Kauboiji u NOB-u: Partizanski vestern i strip u Socijalističkoj Jugoslaviji“, 220.

rijetkost. Osim toga, u Zagrebu je postojao klub obožavatelja Johna Waynea.¹⁷⁹ Toj vrsti američkog filma nije mogao odoljeti ni Josip Broz Tito, koji je to često znao obznaniti čak i široj javnosti izjavama da voli western te da mu je omiljeni glumac Gary Cooper. Titovo iskazivanje sklonosti prema westernu odašiljalo je poruku da su western-filmovima vrata jugoslavenske kinematografije širom otvorena. Ti filmovi utjecali su i na svakodnevicu u Jugoslaviji, ali i na ponašanje djece. Pod njihovim utjecajem djeca su često imitirala lokalne šerife i heroje, a umjesto Nijemaca i partizana igrala su se kauboja i Indijanaca.¹⁸⁰ Western je utjecao i na jugoslavenske redatelje. Tako je Stoja Jovanović, redateljica koja je bila isključivo posvećena domaćim temama, svoju komediju *Put oko svijeta* smjestila u western-okruženje. Redatelj Živodar Žika Mitrović ostavio je najdublji trag u jugoslavenskom western-filmu. On je još od rane mladosti bio opčinjen western-kulturom pa su njegovi svi filmovi rađeni po uzoru na SAD.¹⁸¹

Jugoslavenske vlasti svjesno su koristile western za promociju svojih ideja. Naime, po uzoru na western-filmove, u Jugoslaviji su se snimali filmovi slične tematike, ali su glavni junaci bili partizani, a glavni neprijatelji Nijemci ili ustaše. Više od jedne trećine filmova iz jugoslavenske proizvodnje bilo je posvećeno filmovima iz NOB-a. Bilo je pitanje vremena kada će se publika zasititi partizana ako se oni ne prikažu drukčije i ne ponude u novom izdanju. Stoga se u Jugoslaviji reproduciraju brojni filmovi po uzoru na western, a umjesto kauboja i Indijanaca u glavnim su ulogama partizani kao časni heroji puni požrtvovnosti i Nijemci ili ustaše kao negativci koji predstavljaju cinizam, brutalnost i nepravdu.¹⁸² Valja napomenuti kako su ti nacionalni filmovi, koji su imitirali western-filmove, ocijenjeni vrlo loše od filmskih kritičara. U mnogim filmskim časopisima se spominju u negativnom kontekstu. Tako na primjer filmski kritičar Boris Kolar u filmskom časopisu *Filmska kultura* navodi kako su filmovi iz NOB-a i revolucionarne prošlosti slabi i na najnižem umjetničkom nivou. Osim toga, navodi kako ni jedno djelo tog specifičnog nacionalnog žanra nije uspjelo uzbuditi ni publiku, ni kritiku, kao ni žiri. S druge strane, američki western-filmovi ocijenjeni su najvišim ocjenama te su sloveli kao kvalitetni. Na temelju toga može se zaključiti da

¹⁷⁹ Vučetić, „Kauboji u NOB-u: Partizanski western i strip u Socijalističkoj Jugoslaviji“, 221 – 225.

¹⁸⁰ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 306 – 307.

¹⁸¹ Vučetić, „Kauboji u NOB-u: Partizanski western i strip u Socijalističkoj Jugoslaviji“, 223.

¹⁸² *Isto*, 230.

jugoslavenska kinematografija nije uspjela stvoriti kvalitetne filmove s tematikom NOB-a kako bi zadivila publiku.¹⁸³

10. 4. Utjecaj zapadnih filmova na nasilje

1950-ih godina filmovi sa Zapada bili su već udomaćeni na području Jugoslavije. S obzirom na činjenicu da su filmovi tih godina predstavljali nešto novo za jugoslavensko stanovništvo, često se raspravljalo i o potencijalnim negativnim idejama zapadnog filma. Sve je započelo slučajem iz 1951. godine, kada je jedan jedanaestogodišnjak ubio vršnjaka jer je imitirao revolveraša iz filma *Dijete Oklahome*. Zabilježeni su i analizirani slučajevi porasta provala koji su pripisivani utjecaju filma *Džungla na cesti*, koji je bio jedan od popularnijih filmova pedesetih godina.¹⁸⁴ Glavni lik filma Erwin Doc Riedenschneider prikazan je kao vođa skupine kriminalaca koji nakon izlaska iz zatvora smjesta počinje organizirati pljačku draguljarnice s plijenom vrijednim najmanje milijun dolara.¹⁸⁵ Osim toga, zabilježen je i porast slučaja padanja s drveta, što je donijelo gledanje filmova o Tarzanu, a najdrastičniji primjer bio je slučaj dvaju maloljetnika koji su ubili čovjeka kako bi skupili novac za Hollywood.¹⁸⁶

10. 5. „Crni val“ u jugoslavenskom filmu

„Crni val“, koji se još naziva i „crni film“, naziv je za stilsku struju u jugoslavenskom filmu koja se pojavila 1960-ih godina. Određuju ga filmovi u kojima se naturalistički prikazivala ondašnja jugoslavenska svakodnevnica.¹⁸⁷ Tih godina dolazi do prvih filmskih zabrana iako su te godine obilježile i najviši nivo filmske proizvodnje i izvoza. To razdoblje naziva se i „zlatno doba jugoslavenskog filma“ jer se pojavljuje velik broj mladih autora koji su unijeli kreativnost i brojne novosti u jugoslavenski film. Taj pravac bio je izričaj

¹⁸³ Boris Kolar, „Filmovi iz NOB-a i naše revolucionarne prošlosti“, *Filmska kultura: jugoslavenski časopis za filmska pitanja*, br. 33. (Zagreb: Vjesnik, 1963), 29.

¹⁸⁴ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 116.

¹⁸⁵ „Džungla na asfaltu“, *Filmski programi*, pristup ostvaren 26. VII. 2021., <http://kinotuskanac.hr/movie/dzungla-na-asfaltu>.

¹⁸⁶ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 117.

¹⁸⁷ „Novi jugoslavenski film“, *Filmski leksikon*, pristup ostvaren 26. VII. 2021., <http://film.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1245>.

Hollywooda, vesterna, američkih zvijezda i ostalih pojava koje su obilježile jugoslavensku kinematografiju.¹⁸⁸

Godine 1969. u kulturnom dijelu lista *Borbe* izašao je najpoznatiji tekst jugoslavenske filmske kritike pod naslovom „Crni talas u našem filmu“. Autor toga teksta, Vladimir Jovičić, bio je poznati esejist, prozaik i antologičar srpske patriotske poezije, a upravo zbog njegova članka razdoblje 1960-ih i 1970-ih godina, koje je obilježilo bogatu filmsku produkciju, dobilo je naziv „Crni val“.¹⁸⁹ Radi se o filmovima koji su otvoreno kritički prikazivali tokove života, zbog čega su često bili nepoželjni u kinima. U toj vrsti filma uglavnom su se prikazivale bijedne društvene prilike, nasilje, pornografija, psihološki slomovi i slično. Iako su se ti filmovi pojavili 1961. godine, o problemu njihova prikazivanja se raspravljalo tek dvije godine poslije. U početku se raspravljalo o svega nekoliko filmova koji su problematični u pogledu tematskog sadržaja kao što su *Grad*, *Povratak* i *Čovjek iz hrastove šume*. Film *Grad* bio je jedini sudski zabranjen film u Jugoslaviji, što nije uobičajeno za socijalistički sustav jer bi uglavnom vlasti odlučile da se određeni film ne prikazuje, a mjesta za sud ne bi ni bilo.¹⁹⁰

Osim sudskih zabrana i brojnih kritika te vrste filmova, većina ih je nizala međunarodna priznanja i zadobivala naklonost jugoslavenske kritike i publike. Godina 1969. bila je najsjajnije razdoblje jugoslavenske kinematografske kulture. Te godine snimljeni su najveći jugoslavenski klasici. Na međunarodnim festivalima brojni jugoslavenski redatelji dobivali su nagrade za svoje filmove, a neki su od najpoznatijih: Želimir Žilnik za film *Nezaposleni ljudi*, Živojin Pavlović za film *Kad budem mrtav i beo*, Dušan Makavejev za film *Nevinost bez zaštite*.¹⁹¹ „Crni val“ u jugoslavenskom filmu svjedoči o tome da su jugoslavenski filmovi bili promiskuitetni, bezgranično slobodni i vrhunski. Oni su u tom trenutku bili dio svjetske mode, a osjećaj slobode nije bio samo na granicama filma nego i u svim područjima kulture.¹⁹²

¹⁸⁸ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 148 – 149.

¹⁸⁹ „Novi jugoslavenski film“, *Filmski leksikon*, pristup ostvaren 28. VII. 2021., <http://film.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1245>.

¹⁹⁰ Janjetović, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, 183.

¹⁹¹ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 161.

¹⁹² Nenad Polimac, *Leksikon YU filma* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2016), 326 – 327.

11. Pionirska kapica i Disneyeva čarolija

U socijalističkoj Jugoslaviji velika je pažnja pridavana odgoju djece i mladih u komunističkom duhu i njegovanju tradicija Narodnooslobodilačke borbe. Simboli jugoslavenske stvarnosti Tito, partizani i revolucija bili su prisutni i u nazivima škola, udžbenicima, lektirama, kao i u nastavnim planovima i programima. Veliku je važnost u oblikovanju djetinjstva imao i Savez pionira Jugoslavije. Naime, ta dječja organizacija imala je za cilj izgradnju društveno poželjnoga i uzornoga pojedinca s najboljim vrlinama u njegovoj sredini. Igor Duda u svojoj knjizi *Danas kad postajem pionir* pionira definira kao temelj u izgradnji socijalističkog čovjeka, što se podudara s idejama koje su nastale nakon nastanka jugoslavenske države pod okriljem socijalizma.¹⁹³

Djeca diljem Jugoslavije igrala su se partizana i Nijemaca, ali i kauboja i Indijanaca pod utjecajem vestern-filmova i stripova. Velik utjecaj filmova i stripova stvorio je i od Tarzana uzor mnogim dječacima koji su se penjali po drveću i trudili da ga zvucima dočaraju. Nova dječja igra potaknuta gledanjem vestern-filmova bila je indijanska vatra. Riječ je o relativno bolnoj igri u kojoj su djeca zavrtala i istezala kožu ruke ispod lakta. Tada bi koža pekla poput vatre, no bilo je pitanje časti ne jauknuti i podnijeti bol s indijanskim dostojanstvom. Djevojčice su vrtjele hula-hup, još jednu američku inovaciju iz 1950-ih, a dječaci su im dizali suknje uz pobjednički uzvik „slike iz Amerike“.¹⁹⁴ Djeca u Jugoslaviji pronašla su još jedan način za ispunjavanje svoga vremena, a to je skupljanje sličica. Najpoznatiji nakladnici albuma u Jugoslaviji bile su dječje novine *Jež* i *Kraš*, a jedan od najpoznatijih i prvih albuma u Jugoslaviji bilo je *Životinjsko carstvo*. Trend skupljanja sličica pojavljuje se 1950-ih godina te se s vremenom sve više popularizirao.¹⁹⁵ Sve navedeno ukazivalo je na to da je proces amerikanizacije obuhvatio i najmlađe. Djeca koja su polagala pionirsku zakletvu nosila su crvene pionirske marame i kapice imala su i djetinjstvo u kojem je bila prisutna Disneyeva čarolija. Walt Disney pripada među jedne od najvećih američkih, ali i svjetskih ikona kinematografije 20. stoljeća. Njegova produkcija obuhvatila je strip, tisak, televiziju, Disneyland, igračke i prateću ikonografiju poput olovaka, sličica za albume, postera značaka i svega ostalog što je širilo američku propagandu. Osim toga, Disneyeva su se djela već 1950-

¹⁹³ Igor Duda, *Danas kad postajem pionir: djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma* (Zagreb: Srednja Europa, 2015), 59 – 60.

¹⁹⁴ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 306 – 307.

¹⁹⁵ Filipović, „Skupljanje albuma sa sličicama u Jugoslaviji: doprinos istraživanju potrošačkog društva i popularne kulture“, 75 – 78.

ih objavljivala u Jugoslaviji u obliku slikovnica i knjiga. Prva Disneyeva slikovnica, *Snjeguljica i sedam patuljaka*, tiskana je u Zagrebu 1951. godine. Već iduće godine Beogradska izdavačka kuća *Duga* počinje s objavljivanjem serije Disneyevih stripova i slikovnica.¹⁹⁶ Pored novina, knjižnica, knjižara, kinodvorana, Walt Disney je 1960-ih godina stigao i na televiziju serijom *Disneyland*. Koliko je Walt Disney bio popularan i cijenjen u Jugoslaviji potvrđuje nam veliki publicitet u cijelom jugoslavenskom tisku i brojni tekstovi koji su objavljeni prilikom njegove smrti.

¹⁹⁶ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 308 – 311.

12. Moda

Moda je oblik kulturnog izražavanja koji uvijek reflektira najdublje brige i pitanja društva. Za razliku od književnosti, glazbe ili umjetnosti, modom se komunicira na indirektan način na jeziku i logici koji su samo njoj svojstveni.¹⁹⁷ Fenomen mode veže se za sve veći prodor potrošačkog društva, koji u osnovi podrazumijeva rasipništvo, konzumerizam i stalne promjene tržišne robe. Među ostalim, moda je i gospodarska ambicija, koja podrazumijeva natjecanje među ljudima, bilo da ona nameće duge, elegantne haljine ili modu traperica u kombinaciji s debelim vestama. Osim toga, ona je dobar pokazatelj ukusa određene vremenske epohe, stoga ju ne treba sagledavati samo kao odijevanje, već i kao sociološki i estetski faktor.¹⁹⁸ U Jugoslaviju moda ulazi zahvaljujući zapadnim utjecajima, a već 1960-ih godina javljaju se brojni modni dizajneri koji su osmislili kreacije koje se nisu puno razlikovale od kreacija modnih dizajnera u zemljama zapadnog bloka. Osim toga, počinju se izdavati jugoslavenski modni časopisi, koji su dodatno popularizirali modu i načine odijevanja.¹⁹⁹

Već 1950-ih godina američki utjecaj u jugoslavenskoj modi pojavio se zahvaljujući paketima pomoći, modnim časopisima i preuzimanju uzora iz filmova. 1960-ih godina paketi iz SAD-a više nisu bili nužni da bi se oblačilo po zapadnom uzoru. Glavni modni trendovi bili su ponajprije europski, koji su dolazili iz Pariza, Londona i Rima. Visoku modu tadašnjeg vremena kreirali su uglavnom francuski modni dizajneri: Coco Chanel, Christian Dior i Yves Saint Laurent. Tih godina djevojke u Jugoslaviji nose kratke mini suknje, koje je lansirala Mary Quant, poznata britanska dizajnerica. U cijelosti, zbog snažnog utjecaja zapadno europske mode, Jugoslavija se, kada je riječ o modi, prije „vesternizirala“ nego amerikanizirala. Prihvaćanjem stilova sa Zapada, nisu prihvaćene samo traperice i mini suknje, već i novi i slobodniji pogled na život.²⁰⁰ Moda po zapadnom uzoru ne bi bila toliko uspješna da nije došlo do institucionaliziranja šopinga. Od kraja 1950-ih, a naročito 1960-ih godina po odjevne predmete putovalo se preko granice u Graz i Trst. Oni koji nisu mogli do Trsta kupovali su robu u komisijama. Pored šoping-turizma i komisijama, velik utjecaj na prihvaćanje zapadnih uzora imali su i modni časopisi: *Praktična žena*, *Svijet* i *Bazar*, koji su

¹⁹⁷ Katarina Simončić, „Uvod u povijest mode“, u *Teorija i kultura mode*, ur. Željko Paić i Krešimir Purgar (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Tekstilno – tehnološki fakultet, 2018), 35 – 37.

¹⁹⁸ Đuro Dorfes, *Moda* (Novi Sad: Bratstvo jedinstvo, 1979), 7 – 8.

¹⁹⁹ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 441.

²⁰⁰ *Isto*, 336.

preuzimali priloge iz stranog tiska, da bi s vremenom sve više objavljivali i domaće autorske tekstove i ilustracije rađene po modelu zapadnih časopisa. Moda po zapadnim uzorima bila je dostupna i u stranim časopisima poput *Vogue*, *Elle* i *Done*, koji su se od 1960-ih godina mogli nabaviti na svim kioscima u Jugoslaviji.²⁰¹

12. 1. Utjecaj poznatih i slavnih na jugoslavensku modu

1960-ih i 1970-ih godina glazba je imala velik utjecaj na odijevanje pa se rađaju stilovi i modeli potaknuti *twistom*, Beatlesima, Rolling Stonesima i Bobom Dylanom. Tako se u Jugoslaviji 1962. godine pojavljuju *twist* suknje i kaputi, Bob Dylan se imitira nošenjem kožnatih jakni, a pod utjecajem Beatlesa u mušku modu ulaze kaputi s epoletama, koje modna jugoslavenska modna kuća Beko proizvodi od 1969. godine.²⁰²

Film je također imao velik utjecaj na jugoslavensku modu i odijevanje. Jugoslaveni su često imitirali izgled svojih filmskih junaka i ideala. Žene su i šminkom pokušavale dočarati izgled omiljenih hollywoodskih diva. Jedan od primjera oponašanja filmskih zvijezda i utjecaj filma na fizički izgled i odijevanje bio je vezan za hit 1970-ih godina *Doručak kod Tiffanyja*, koji se u Jugoslaviji prikazivao od 1965. godine. Tako su se žene odijevale i šminkale po uzoru na Audrey Hepburn, koja je u filmu glumila Holly Golightly (slika 11.). Koliku je popularnost glumica imala u Jugoslaviji svjedoči podatak da je iste godine organiziran tematski bal pod maskama u beogradskom klubu *Kod Laze Šćeraša* na kojem su djevojke imale frizure i cigare kao Holly Golightly. Kulturni film *Bonnie i Clyde* (slika 12.) također je imao velik utjecaj na stil odijevanja toga vremena. Odjeća koju su nosili Bonnie i Clyde bila je izuzetno popularna. Najpopularniji jugoslavenski modni časopis *Bazar* (Slika 13.) preporučivao je modu inspiriranu upravo tim filmom. Osim toga, modni dizajner Čedomir Čedomir i glavni urednik tog modnog časopisa osmislio je čitavu kolekciju po uzoru na ovaj film.²⁰³ Još jedna modna ikona 20. stoljeća bila je Jacqueline Kennedy (slika 14.), koja je kao prva dama SAD-a zaokupljala pažnju javnosti te je postala jedan od simbola ženstvenosti. Ona je njegovala minimalistički stil uske geometrijske forme, a bila je prepoznatljiva po

²⁰¹ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 338.

²⁰² *Isto*, 341.

²⁰³ *Isto*, 116 – 117.

masivnim naočalama i okruglim šeširima uz karakterističnu frizuru *Jackie look*. Njezin modni stil bio je prepoznatljiv u brojnim modnim časopisima.²⁰⁴

12. 2. U Trst po traperice

Traperice su proizvedene 1850. godine u SAD-u. Osmislio ih je Levi Strauss, koji je kada je vidio odjeću rudara koji kopaju zlato izumio čvrsto platno koje je usmjerio na proizvodnju hlača. Dakle, traperice su u početku bile lokalni fenomen namijenjen rudarima. Tijekom Drugog svjetskog rata muškarci odlaze na ratišta, a u tvornicama ih mijenjaju žene koje počinju nositi upravo tu vrstu hlača. *Jeans* traperice, jednake za oba spola, počinju se povezivati s mladošću, slobodnom i pobunom. 1950-ih godina popularnost Hollywooda i vestern-filmova bila je na vrhuncu, što je do krajnosti populariziralo *jeans* i nošenje traperica. Naime, svi su kauboji, bez izuzetaka, nosili traperice. Osim njih, traperice su popularizirale i zvijezde glazbene i filmske industrije koje su ih ponosno nosile.²⁰⁵ *Jeans* traperice bile su dominantan odjevni predmet mnogo godina, a utjelovile su brojne poruke te su funkcionirale na razne načine – kao simbol ustanka, izraz vlastite kreativnosti, kao amblem suvremenosti i modne svijesti.²⁰⁶

Opčinjenost trapericama stigla je i u Jugoslaviju. 1950-ih godina traperice su bile najpoželjniji odjevni predmet, ali i svojevrsni statusni simbol. Odnos prema trapericama u socijalističkoj zemlji bio je od posebne važnosti jer je nošenje *jeansa* predstavljalo znak slobode u odnosu na ograničenja koja sustav postavlja. Osim toga, nošenje te odjeće doprinosilo je kulturalnoj i socijalnoj transformaciji stanovništva Jugoslavije.²⁰⁷ Institucionaliziranjem šopinga i otvaranjem jugoslavenskih granica 1960-ih godina Jugoslaveni su putovali najčešće u Trst kako bi kupili odjevne predmete koji su bili specifični za zapadne zemlje. Najčešće donošen odjevni predmet iz Trsta bile su upravo traperice. Sloboda kretanja i putovanja također je bila i prilika da se istraži svakodnevna moda drugih zemalja.²⁰⁸

²⁰⁴ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 341.

²⁰⁵ Patricia Cunningham, *Dress and popular culture* (Ohio: Bowling Green State University Popular Press, 1991), 54.

²⁰⁶ Ivan Kovačević, *Blue jeans kao element masovne kulture* (Beograd: Etnološke sveske II, 1980), 14.

²⁰⁷ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 339.

²⁰⁸ Maja Mikula, „Magistrala žudnje. Prekogranični šoping u bivšoj Jugoslaviji.“ u *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*. ur. Igor Duda i Damir Agičić, (Zagreb: Srednja Europa, 2013.), 229 – 230.

Činjenici da je prekogranični šoping u Trst bio jugoslavenska svakodnevnica svjedoči i izjava Alessia Bozzeri, autora filma *Trst, Jugoslavija, fićom po traperice*: „U Trstu je sjećanje na nekadašnji Ponte Rosso, gdje se trgovalo s Jugoslavenima, vrlo živo kod ovdašnjih ljudi. Slušao sam o tome nebrojeno puta, počeo dosta razmišljati o toj temi, u međuvremenu naučio da to neobično razdoblje u životu moga grada nije dokumentirano i zato sam, na koncu, odlučio napraviti film. Nigdje na svijetu kapitalizam i socijalizam nisu tako dobro surađivali kao na tržnici Ponte Rossu.“²⁰⁹

Već je 1955. godine Ugovor iz Udina regulirao međugranični promet ljudi i robe. Nakon nekoliko godina govorilo se da godišnje talijansko-jugoslavensku granicu prelazi više milijuna ljudi. Početkom 1960-ih godina počinje razdoblje šopinga i vikend-putovanja u Trst, koja je trajala sve do konca 1980-ih godina. Pogranični grad Italije, ekonomski slabo razvijen, odjednom se pretvorio u „mravinjak“ – prvu adresu Zapada za stanovnike socijalističke Jugoslavije. Svakodnevno bi se oko 25 000 stanovnika Jugoslavije našlo pred trgovačkim blagajnama za razmjenu. Mladi u Jugoslaviji, zahvaljujući šopinзима u Trstu, počeli su nositi traperice otprilike u isto doba kao i njihovi vršnjaci s talijanske granice. Za razliku od ostalih socijalističkih zemalja koje su *jeans* smatrale dekadentnim, u Jugoslaviji je to bila moda povlaštenih koji su si mogli priuštiti putovanje preko granice.²¹⁰ Vlasti se nisu protivile *jeansu*, već su ga podržavale, čemu svjedoči podatak da je jednom prilikom Nikita Hruščov ispričao Titu o situaciji u Sovjetskom Savezu kako ljudi doslovno mole turiste koji dođu u njihovu zemlju da im prodaju neki komad odjeće. Nakon toga je upitao Tita kako u Jugoslaviji rješavaju taj problem. On mu je odgovorio da kada nešto postane moderno, tada Jugoslavija kupi tvornicu koja će to proizvoditi kako bi sami zadovoljili domaću potražnju vlastitom proizvodnjom. Taj podatak također svjedoči kulturalnoj razlici između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza kada je moda i način odijevanja u pitanju.²¹¹

²⁰⁹ Djurdja Bartlett, *FashionEast: The Spectre that Haunted Socialism* (Cambridge: MIT Press, 2010), 270.

²¹⁰ Mikula, „Magistrala žudnje. Prekogranični šoping u bivšoj Jugoslaviji“, 241 – 242.

²¹¹ Khrushchev Sergeevich, *Memoires of Nikita Khrushchev* (Pennsylvania: The Pennsylvania University Press, 2007), 549.

12. 3. Neobični stilovi odijevanja: *hippie*, *op-art* i *space-art* moda

Uz traperice, 1960-ih godina na ulicama jugoslavenskih gradova mogla su se vidjeti svjetska modna dostignuća kao što su mini suknja, *op-art*, *hippie* i *space look* moda. Osim mini suknje, modu 1960-ih godina obilježili su i novi materijali, uzorci te palete intenzivnih boja. Veliku ulogu u cijelom tom procesu imala je *hippie* kultura i sve ono što je sa sobom donosila: dugu kosu, trake za kosu, traperice, majice, duge suknje, tunike živopisnih boja, kožnate sandale i mnoge druge ukrase koje su nosili i muškarci i žene. U modi su bile i velike okrugle *hippie* naočale sa staklima u različitim bojama, koje su prekrivale gotovo polovinu lica²¹² (slika 15.). Modni dizajner i kritičar lista *Bazar* Čedomir Čedomir u potpunosti je podržavao *hippie* modu. Izjavio je kako činjenica da muškarci i žene nose istu odjeću svjedoči tome da Jugoslavija ide u korak s vremenom.²¹³

Termin *op-art* prvi se put pojavljuje u medijima u američkom časopisu *Time* 1964. godine. Ponajprije je to bio umjetnički pravac koji je karakterizirao crno-bijele boje, optičke varke i geometrijske oblike, a od 1966. godine pojavljuje se i u svijetu mode.²¹⁴ *Op-art* moda našla je svoje mjesto i u Jugoslaviji, gdje se pojavljuje već kasnih 1960-ih godina. Tih godina u Jugoslaviji su organizirane brojne modne revije inspirirane upravo *op-art* stilom. Tim stilom bile su inspirirane i mnoge jugoslavenske zvijezde. Tako je jugoslavenska glumica Dara Čalenić izjavila da on osvježava i odgovara svakoj ženi, a ponosno ga je nosila i voditeljica TV Beograda Zorica Stevanović. Osim *op-art* stila, u Jugoslaviji je u modnom svijetu sedamdesetih bio popularan i *space-art* stil. Taj stil nastojao je prikazati čuda svemira na najrazličitije načine. Poznati modni dizajner u Jugoslaviji, Gradimir Buđevac, svoj je uspjeh postigao upravo zahvaljujući tom stilu. Godine 1969. održana je svemirska modna revija na kojoj su prikazane mini haljine izrađene od metala, srebrnih traka prepletenih kao mreža.²¹⁵ Iste godine je Miss Jugoslavije Radmila Živković ponosno nosila modne *space-art* kreacije Gradimira Buđevca²¹⁶ (slika 16.). Ti modni stilovi bili su prisutni samo u zemljama zapadnog bloka, dok u zemljama istočnog bloka nije postojalo više stilova odijevanja. Odnos prema

²¹² Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 340.

²¹³ *Isto*, 341.

²¹⁴ „Pop-art“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 9. VIII. 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49453>.

²¹⁵ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 342.

²¹⁶ „Radmila Živković - Miss Yugoslavia 1969. in metal dresses by Gradimir Buđevac“, *Pinterest*, pristup ostvaren 9. VIII. 2021., <https://www.pinterest.com/pin/495888608948918776/>.

takvoj modi u zemljama istočnog bloka karakteriziralo je snažno odbacivanje zapadnih trendova kao buržoazijskih i dekadentnih, uz kreacije besklasne socijalističke odjeće prilagođene radnoj ženi.²¹⁷

²¹⁷ Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*, 342.

13. Zaključak

U Jugoslaviji je neposredno nakon Drugog svjetskog rata uspostavljen sustav s ključnim totalitarnim značajkama. Tome svjedoči ukidanje višestranačkog sustava, a posebice uklanjanje političke oporbe i uspostava vladavine Komunističke partije Jugoslavije. Pored toga, u Jugoslaviji je vlast ukinula privatno vlasništvo i uvela strogu kontrolu masovnih medija. Dakle, Jugoslavija se u svojoj prvoj fazi približila totalitarnom režimu.

1950-ih godina dolazi do zaokreta u vanjskoj politici, što se očitovalo u unutrašnjoj politici, djelomičnoj liberalizaciji sustava te svakodnevnom životu građana. 1960-ih i 1970-ih godina u Jugoslaviji je na vrhuncu bila popularna kultura koja je bila pod utjecajem zapadnog bloka. Ona je često promovirala liberalne ideje koje su u čvrstoj suprotnosti s totalitarizmom. Širila se masovnim medijima nad kojima država više nije imala strogu kontrolu. Tome svjedoči činjenica da je tisak tih godina postajao sve bogatiji i raznovrsniji, a konkurencija među listovima sve jača. Televizija je nudila viđenje svega iz drugih država, posebno zapadnih, koje su bile deklarirane kao demokratske i liberalne. Početkom 1950-ih godina državne vlasti prigrlile su književnu i umjetničku slobodu, što je otvorilo piscima mogućnost da pišu o čemu žele. U tom se vremenu pojavljuju knjige koje su indirektno kritizirale sustav. Potrošačko društvo u Jugoslaviji otvorilo je prostor konkurenciji na tržištu, dakle Jugoslaveni su imali slobodu izbora proizvoda i usluga, što je jedno od glavnih obilježja ekonomskog liberalizma. 1960-ih i 1970-ih godina na temelju pojave popularne kulture i slobode djelovanja pojedinca u Jugoslaviji možemo zaključiti da ona nije bila totalitarna. Jugoslavenske su vlasti imale koristi od prihvaćanja popularne i potrošačke kulture jer su na takav način svojim građanima pružili slobodu kakva nije bila dostupna ni u jednoj drugoj socijalističkoj zemlji, što je rezultiralo vjerom u politički sustav i određenom stabilnošću države. Prihvaćanje zapadnih uzora u popularnoj kulturi i kulturna otvorenost prema Zapadu 1960-ih godina svakako su bili pozitivni i za svjetsku političku scenu. Jugoslavija je na takav način pokazala da su popularna kultura i marksistička ideologija, koje su načelno međusobno nespojive, mogle biti prisutne u jednoj državi.

Jugoslavija se 1960-ih godina uvelike razlikovala od Sovjetskog Saveza te je kulturno bivala sve sličnija zemljama zapadnog bloka. Dok su s druge strane željezne zavjese *rock and roll* i *jazz* bili zabranjeni, u Jugoslaviji su organizirani koncerti, emitirane brojne emisije i osnivani časopisi koji su bili posvećeni toj vrsti glazbe. *Rock and roll* i *jazz* ne samo da su bili

dopušteni nego su bili i oglašavani na svim medijima. Tako su i američki filmovi, koji u Sovjetskom Savezu nikada nisu prikazani, dominirali u jugoslavenskim kinima i također su oglašavani u svim medijima kao i američke zvijezde na koje su se Jugoslaveni ugledali. Dok je u Sovjetskom Savezu cenzura tiska bila iznimno snažna, u Jugoslaviji se tisak okreće popularnoj kulturi i zabavnim sadržajima preuzetim iz zapadnih medija. Sve s američke književne scene, i to u njenom najširem vidu, od književnosti za djecu i mlade, vestern-romana pa do samih vrhova tadašnje suvremene američke književnosti, bilo je dostupno jugoslavenskim čitateljima, dok je u književnosti Sovjetskog Saveza prevladavao socijalistički realizam i shematizam. Već 1950-ih godina potrošačko društvo utječe i na jugoslavensku modu zahvaljujući paketima pomoći, modnim časopisima i kopiranju uzora iz filmova. Glavni modni trendovi bili su ponajprije europski, koji su dolazili iz Pariza, Londona i Rima. Mladi u Jugoslaviji, zahvaljujući institucionaliziranju šopinga i zahvaljujući šopinzima u Trstu, počeli su nositi traperice otprilike u isto vrijeme kao i njihovi vršnjaci iz Italije. Za razliku od situacije u ostalim socijalističkim zemljama koje su *jeans* smatrale dekadentnim, u Jugoslaviji su one bile općeprihvaćeni modni trend. Na takav se način dugoročno mijenjalo jugoslavensko društvo, koje nije bilo specifično socijalističko kao društva ostalih istočnoeuropskih zemalja, a pravci jugoslavenske amerikanizacije bili su slični pravcima amerikanizacije u zapadnoj Europi. Iako 1960-ih godina nije došlo do demokratizacije tadašnje Jugoslavije i rušenja socijalističkog sustava, Zapad je u mnogočemu promijenio jugoslavensko društvo, a na određen ga je način pripremio i za kasnije političke promjene.

15. Prilozi

JAT PUTOVANJA PO VAŠEM UKUSU

LONDON
Stratford, Windsor, Hampton Court
5 dana 2.850 d, 8 dana 4.090 d

PARIS
4 dana 2.712 d, 6 dana 3.522 d

ŠPANIJSKA
BARCELONA — COSTA BRAVA
7 dana od 2.200 d, 14 dana od 2.950 d

tunis
Hammett ili Sousse, Kartaga, Gabes, Kairuan
7 dana od 3.040 d, 14 dana od 4.040 d

OTOK KRF
7 dana od 2.368 d, 14 dana od 3.168 d

ATHINA
GRČKA
Atena, Korint, Sparta, Olimpia, Delfi
7 dana od 2.615 d, 14 dana od 3.505 d

ISTANBUL
4 dana 2.617 d, 5 dana 2.917 d

BEIRUT
LIBANON I SIRIJA
Beirut, Baalbek, Damask
9 dana od 3.690 d

SSSR
Moskva, Kijev, Lenjingrad, Volgograd, Taškent, Buhara, Samarkand
8 dana od 3.280 d

airline
Ispesu atraktivnih putovanja u inozemstvo, u kojima smo vam možda pružili bogat sadržaj kombiniran s mogućnostima za odmor, kupanja i razgleda, kvalitetna usluga i maksimalno mirna vožnja. Vjerujemo da će boravak jedan od ovih aranžmana biti po vašem ukusu. Aranžmani uključuju avionsku kartu, sve transfere, noćenje u kvalitetnim hotelima, izlete i razgledanje. Cijena čitavog paketa aranžmana znatno su niže od onoga koji biste bez aranžmana morali platiti sama za odmor i izlete.

ZRAČNI MOST
LIETOVANJE NA JADRANU
Ovaj program omogućuje vam da putovanje skratite na samo dva sata i tako svoj godišnji odmor produžite za dva dana. Uključena je avionska karta, transfer do hotela, puni ponosni u poznatim hotelima od Hvara do Budve i borovično takso. 7 dana od 1.215 d, 14 dana od 1.865 d. Prospekti i rezervacije u najbližoj poslovnici JAT-a ili putničkoj agenciji.

JAT Zagreb, Zrinjevac 17, tel. 44-33-32

Slika 1. Primjer oglašavanja Turističke agencije JAT u časopisu *Turizam*.

Preuzeto iz časopisa *Turizam*. Zagreb, (1975.), br. 9.

Slika 2. Primjer oglašavanja Zvezdinih proizvoda.

<https://inkubatormargarinmajoneza.weebly.com/margarin.html>

Pristup ostvaren 31. VIII. 2021.

Slika 3. Prikaz unutrašnjosti prve samoposluge otvorene u gradu Ivancu.

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=258666

Pristup ostvaren 7. VIII. 2021.

Slika 4. Prvi Zagrebački velesajam održan u Savskoj ulici 1947.

<https://povijest.hr/nadanasnjidan/prvi-zagrebacki-velesajam-odrzan-je-u-savskoj-ulici-1947/>

Pristup ostvaren 21. VIII. 2021.

Slika 5. Komplex Haludovo na otoku Krku u Malinskoj.

<https://www.njuskalo.hr/razglednice-fotografije/razglednica-malinska-haludovo-1981-godina-oglas-27768947>

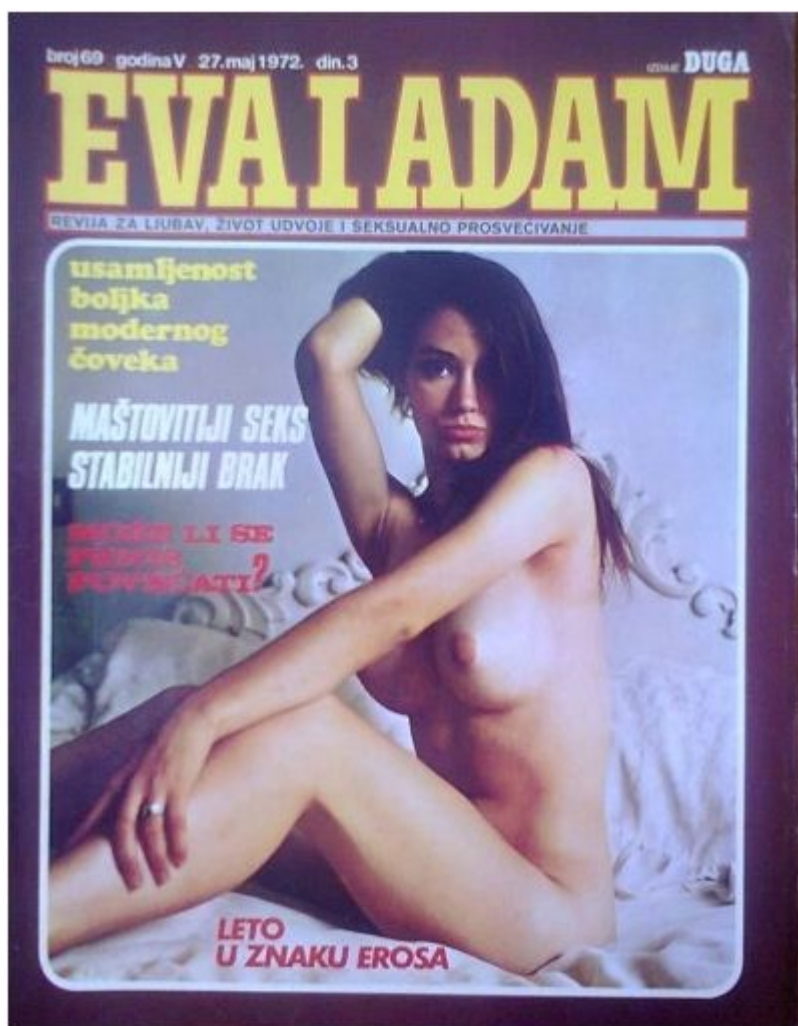
Pristup ostvaren 22. VIII. 2021.

Slika 6. Prikaz kockarnice u turističkom kompleksu Haludovo nalik na one u Las Vegasu.

<https://radiosarajevo.ba/magazin/zanimljivosti/uspon-i-pad-najluksuznijeg-hotela-u-sfrj-od-bazena-punjenih-sampanjcem-do-rusevine/338948>

Pristup ostvaren 23. VIII. 2021.

Slika 7. Primjer naslovnice časopisa za muškarce *Adam i Eva*.

<https://slikemogdetinjstva.wordpress.com/novine-u-sfrj/ostale-novine/>

Pristup ostvaren 25. VII. 2021.

Slika 8. Primjer naslovnice časopisa *Start* iz 1974. godine.

<https://slikemogdetinjstva.wordpress.com/novine-u-sfrj/ostale-novine/>

Pristup ostvaren 29. VIII. 2021.

Slika 9. *Mirko i Slavko*, roman; naslovnica „Nikad robom. Slavko je ranjen.“

<http://www.stripovi.com/enciklopedija/strip/mirko-i-slavko-nkrb-516-slavko-je-ranjen/29486/0/>

Pristup ostvaren: 6. IX. 2021.

Slika 10. Prikaz oglašavanja američke sapunice Gradić Peyton u Jugoslaviji.

<http://www.yugopapir.com/2014/10/fenomen-popularnosti-tv-serije-gradic.html>

Pristup ostvaren 23. VIII. 2012.

Slika 11. Audrey Hepburn, koja je u kultnom filmu *Doručak kod Tiffanyja* glumila Holly Golightly.

<https://mojtv.hr/film/11348/dorucak-kod-tiffanyja.aspx>

Pristup ostvaren: 6. IX. 2021.

Slika 12. Prikaz postera filma *Bonnie and Clyde*

<https://girlsdofilm.wordpress.com/2014/06/21/1967-in-film-bonnie-and-clyde/>

Pristup ostvaren 6. IX. 2021.

Slika 13. Prikaz naslovnice modnog časopisa *Bazar* i glavnog urednika Čedomira Čedomira.

<http://42magazin.rs/vesti/cedomir-cedomir/>

Pristup ostvaren 6. IX. 2021.

Slika 14. Jacqueline Kennedy, prva dama SAD-a koja je zaokupljala pažnju javnosti te je postala jedan od simbola ženstvenosti svojim minimalističkim stilom.

<https://www.townandcountrymag.com/style/fashion-trends/g9947418/10-brands-jackie-kennedy-loved/>

Pristup ostvaren 7. IX. 2021.

Slika 15. Prikaz *hippie* naočala, koje su prekrivale gotovo polovinu lica.

<http://drukciji.ba/2014/10/28/pogledajte-kako-su-se-odijevale-zene-u-jugoslaviji/>

Pristup ostvaren 7. IX. 2021.

Slika 16. Prikaz modnih kreacija *space-art* stila Gradimira Buđevca i Miss Jugoslavije Radmile Živković 1966.

https://www.google.com/search?q=%2C++Gradimir+Bu%C4%91evac&tbm=isch&ved=2ahUKewiRgI-B1uzyAhXYEGMBHY3OBnsQ2-cCegQIABAA&oq=%2C++Gradimir+Bu%C4%91evac&gs_lcp=CgNpbWcQAzIHCCMQ7wMQJzIHCCMQ7wMQJzoKCCMQ7wMQ6gIQJ1D6_AFYo40CYM2PAmgBcAB4A4AB4gGIAYgKkgEFMC45LjGYAQCgAQGqAQQnd3Mtd2l6LWltZ7ABCsABAQ&scient=img&ei=TEE3YZGqJ9ihjLsPjZ2b2Ac&bih=657&biw=1366#imgrc=7pm6g6o2Ftnp9M

Pristup ostvaren 7. IX. 2021.

16. Popis literature

- Aljinović, Rudi i Novaković, Mladen. *Kad je strip bio mlad*. Zagreb: Stripoforum, 2012.
- Balibar, Etienne i Macherey, Pierre. „O književnosti kao ideološkoj formi“. *Jat: časopis studenata kroatistike* 1 (2017): 276 – 299.
- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*. Zagreb: Globus, 1990.
- Bartlett, Djurdja. *Fashion East: The Spectre that Haunted Socialism*. Cambridge: MIT Press, 2010.
- Bekić, Darko. *Jugoslavija u hladom ratu*. Zagreb: Plava biblioteka, 1988.
- Benčić, Luka. „Dosije: Haludovo, uspon i pad luksuznog resorta na Krku“. *XXZ regionalni portal*. Pristup ostvaren 20. VIII. 2021. <https://www.xxzmagazin.com/kocka-seks-alkohol-i-rusevine>.
- Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
- Bobovec, Borka; Mlinar, Ivan i Sentić, Domagoj. „Zagrebački velesajam kao poticaj razvoju novozaagrebačkog centra“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 20 (2012): 186 – 197.
- Buhin, Anita. „Jugoslavenska popularna kultura između zabave i ideologije“. U *Stvaranje socijalističkog čovjeka*, ur. Igor Duda. Zagreb – Pula: Srednja Europa, 2017.
- Burić, Ivo. *Nacija zaduženih: Od komunističkog pakla do potrošačkog kapitalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2010.
- Cunningham, Patricia. *Dress and popular culture*, ur. Susan Lab. Ohio: Bowling Green State University Popular Press, 1991.
- Czerwiński, Maciej. „Socrealizam u književnim predodžbama rata (slučaj hrvatske proze)“. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 29 (2017): 140 – 141.
- Čegir, Tomislav. *Otkrivanje stripa*. Zagreb: Biblioteka „Strip i stripologija“, 2018.
- Čolić, Snježana. *Potrošačka kultura i konzumerizam*. Zagreb: Institut društvenih znanosti, 2013.

Dobrivojević, Ivana. „Industrijalizacija kao imperativ. Ekonomska politika partije 1945. – 1955“. U *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević. Zagreb – Pula: Srednja Europa, 2013.

Dorfes, Điro. *Moda*. Novi Sad: Bratstvo i jedinstvo, 1979.

Duda, Dean. „Socijalistička popularna kultura kao (ambivalentna) modernost“. U *Socijalizam i modernost, umjetnost kultura, politika 1950. – 1974.*, ur. Ljiljaka Kolečnik. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti – Muzej suvremene umjetnosti, 2012.

Duda, Igor. *Danas kad postajem pionir: djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*. Zagreb: Srednja Europa, 2015.

Duda, Igor. „Kamo na vikend? Slobodno vrijeme sretnih potrošača, odmornih radnika i dobrih građana“. U *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Igor Duda i Damir Agičić. Zagreb: Srednja Europa 2013.

Duda, Igor. „O vrhuncu jugoslavenske potrošačke kulture“. U *Pejzaži potrošačke kulture u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Nataša Bodrožić, Mićin Butković i Lidija Šimpraga. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

Duda, Igor. „Tehnika narodu! Trajna dobra, potrošnja i slobodno vrijeme u socijalističkoj Hrvatskoj“. *Časopis za suvremenu povijest* 37 (2005): 371 – 392.

Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem : o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

Dujmović – Markusi, Dragica i Pavić, Terezija. *Književni vremeplov*. Zagreb: Srednja Europa, 2011.

„Džungla na asfaltu“. *Filmski programi*. Pristup ostvaren 26. VII. 2021. <http://kinotuskanac.hr/movie/dzungla-na-asfaltu>.

Filipović, Sergej. „Skupljanje albuma sa sličicama u Jugoslaviji: doprinos istraživanju potrošačkog društva i popularne kulture“. U *Socijalizam: izgradnja i razgradnja. Socijalizam na klupi*, ur. Chiara Bonfiglioli i Boris Koroman. Pula – Zagreb: Srednja Europa, 2017.

Flaker, Aleksandar. *Proza u Trapericama*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1983.

Grgić, Željko. „Sumrak nudizma“. U *Ugostiteljstvo i turizam*. Zagreb, 1973.

Hofman, Ana. „Ko se boji šunda još? Muzička cenzura u Jugoslaviji“. U *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević. Pula – Zagreb: Srednja Europa, 2013.

Ivačković, Ivan. *Kako smo propevali. Jugoslavija i njena muzika*. Beograd: Laguna, 2013.

Ivanović, Milan. „Novi putovi kulture“. U *Revija: časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*. Osijek: Matica Hrvatska, 1963.

Jakovina, Tvrtko. *Američki komunistički saveznik*. Zagreb: Srednja Europa, 2013.

Jakovina, Tvrtko. „Jugoslavija 1970-ih: Desetljeće izgubljenih prilika“. U *Pejzaži potrošačke kulture u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Nataša Bodrožić, Mićin Butković i Lidija Šimpraga. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

Janjetović, Zoran. *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.

Khrushchev Sergeevich. *Memoires of Nikita Khrushchev*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press, 2007.

Kiš, Patricija. „Haludizam: nekadašnji glamurozni resort u Malinskoj Haludovo kako ga je Fabijanić fotografirao 80-ih i danas“. *Jutarnji list*. Pristup ostvaren 20. VIII. 2021. <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/nekadasnji-glamurozni-resort-u-malinskoj-haludovo-kako-ga-je-fabijanic-fotografirao-80-ih-i-danas-7766181>.

Kobašić, Antun. *Turizam u Jugoslaviji. Razvoj, stanje i perspektive*. Zagreb: Informator, 1987.

Kolanović, Maša. *Udarnik! Buntovnik? Potrošač...: popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.

Kolanović, Maša. „Utopija pod upitnikom. Predodžba „Amerike“ u stihovima dekadentnog socijalizma“. U *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević. Pula – Zagreb: Srednja Europa, 2013.

Kolar, Boris. „Filmovi iz NOB-a i naše revolucionarne prošlosti“. *Filmska kultura, Jugoslavenski časopis za filmska pitanja*. Zagreb: Vjesnik, 1963.

Kolar – Dimitrijević, Mira. „Projekt povijesti Zagrebačkog velesajma iz 1967. godine. (U povodu 90-godišnjice Velesajma)“. *Časopis za suvremenu povijest* 31 (1999): 319 – 339.

Kovačević, Ivan. *Blue jeans kao element masovne kulture*. Beograd: Etnološke sveske II, 1980.

Mates, Leo. *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, 1974.

Matković, Damir. *Televizija igračka našeg stoljeća*. Zagreb: AGM, 1995.

Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije: 1918-1988: hrvatski pogled*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1988.

Matošević, Andrea. „Politika rada Pokreta za visoku produktivnost“. U *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević. Pula – Zagreb: Srednja Europa 2013.

Mikula, Maja. „Magistrala žudnje. Prekogranični šoping u bivšoj Jugoslaviji“. U *Sunčana strana Jugoslavije, Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Igor Duda i Damir Agičić. Zagreb: Srednja Europa, 2013.

Miljan, Zrinka i Mihaljević, Josip. „Ivanec kao eksperimentalna lokacija jugoslavenske samoposlužne trgovine“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu* 48 (2016): 353 – 385.

Mrduljaš, Maroje i Turat, Idis. „Turistički kompleks Haludovo i Uvala Scott; Interpretacija urbaniteta u kontekstu kritike turizma i modernizacije hrvatske jadranske obale“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 1 (2020): 88 – 99.

Novaković, Mladen. *Hrvatski antifašistički strip*. Zagreb: Stripforum, 2012.

„Novi jugoslavenski film“. *Filmski leksikon*. Pristup ostvaren 26. VII. 2021. <http://film.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1245>.

Polimac, Nenad. *Leksikon YU filma*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.

„Pop-art“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 9. VIII. 2021, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49453>.

Peruško, Ivana. „Čudovišni SSSR i mitska zemlja Jugoslavija“. *Filološke studije* 13 (2015): 13 – 33.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1990. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

„Radmila Živković – Miss Yugoslavia 1969. in metal dresses by Gradimir Buđevac“. Pinterest. Pristup ostvaren 9. VIII. 2021. <https://www.pinterest.com/pin/495888608948918776/>.

Ramčić, Mija. „Koliko je ljudska glupost i pohlepa velika? Dokaz je Haludovo“. *Underdreamskies*. Pristup ostvaren 20. VIII. 2021. <https://underdreamskies.com/2019/12/03/koliko-je-ljudska-pohlepa-i-glupost-velika-dokaz-je-haludovo/>.

Raunig, Gerald. *Umjetnost i revolucija, Preplitanje umetnosti i revolucije i Tri komponente revolucionarne mašine*, prev. Relja Dragić. Novi Sad: Futura publikacije, 2006.

Senjković, Reana. *Izgubljeno u prijenosu: pop iskustvo soc kulture*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija, 2008.

Simončić, Katarina. „Uvod u povijest mode“. U *Teorija i kultura mode*, ur. Željko Paić i Krešimir Purgar. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Tekstilno–tehnološki fakultet, 2018.

Stanković, Stevan. *Turizam u Jugoslaviji*. Beograd: Biblioteka stručnih izdanja, 1979.

„Strip“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 29. VII. 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58410>.

Škrabalo, Ivo. „Praksa poduzeća“. *Filmska kultura, Jugoslavenski časopis za filmska pitanja*. Zagreb: Vjesnik, 1963.

Tchoukarine, Igor. „Jugoslavenski put do međunarodnog turizma. Otvaranje, decentralizacija i propaganda u prvoj polovici 1950-ih“. U *Sunčana strana Jugoslavije, Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Igor Duda i Damir Agičić. Zagreb: Srednja Europa, 2013.

„Turizam“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 23. VIII. 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=62763>.

„Totalitarizam“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 20. IX. 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61903>.

Vesić, Dušan. *Zamisli život... Novi val – prva generacija*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2020.

„Vanjska politika Jugoslavije“ u *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, sv. 3. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1967.

Vrdoljak, Dražen. „Zabavna glazba“. *Diskografija u SR Hrvatskoj*. Zagreb: Srednja Europa, 1984.

Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina dvadesetog stoljeća*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.

Vučetić, Radina. „Potrošačko društvo po američkom modelu (jedan pogled na jugoslavensku svakodnevicu šezdesetih)“. U *Časopis za suvremenu povijest* 44 (2012): 277 – 298.

Vučetić, Radina. „Kauboji u NOB-u: Partizanski vestern i strip u Socijalističkoj Jugoslaviji“. U *Socijalizam na klupi, Jugoslavensko društvo u očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević. Zagreb: Srednja Europa, 2013.

Župan, Ivica. „Aleksandar Flaker, 'Proza u trapericama““. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 9 (1978): 11 – 12.

Župančić, Katarina-Kaja i Pujić, Mihael. „Turizam u Jugoslaviji 1970-ih“. *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 8 (2017): 233 – 246.

„Žuti tisak“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 4. VIII. 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67874>.

Yeomans, Rory. „Odmor, slobodno vrijeme i ideologija u komunističkoj Jugoslaviji“. U *Sunčana strana Jugoslavije, Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Igor Duda i Damir Agičić. Zagreb: Srednja Europa, 2013.